

TEORIA E POLITICA DELLO SVILUPPO ECONOMICO*

Ἐπιμελεία τοῦ κ. Γ. Υ. ΡΑΡΪ

Πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης

Κριτική ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ

Π. Β. ΔΕΡΤΙΛΙΑΝ

Ἡ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, συνεχίζουσα τὰς ἐπιστημονικὰς ἐκδόσεις αὐτῆς ἐπὶ θεμάτων τῆς συγχρόνου οἰκονομικῆς θεωρίας, ἐν συνεχείᾳ τῆς πρώτης ἐκδόσεως αὐτῆς ὑπὸ τὸν τίτλον **Studi Keynesiani** προέβη ἔσχάτως καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ διασήμου Ἰταλοῦ καθηγητοῦ οἰκονομολόγου, νῦν Πρυτάνεως τοῦ εἰρημένου Πανεπιστημίου Γ. Υ. Ραρὶ, εἰς νέαν ἔκδοσιν ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον «Θεωρία καὶ πολιτικὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως», **Milano** (Dott. A. Guiffré editore) 1954 σελ. 569 **. Ἡ νέα αὕτη ἔκδοσις τῆς Νομικῆς

* Ἐκδοσις τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Πολιτικῆς καὶ Δημοσίας Οἰκονομίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης ἐπιμελεία τοῦ καθηγητοῦ Γ. Υ. Ραρὶ, Πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης.

** Συνεργάζονται οἱ κάτωθι συγγραφεῖς:

- 1) Γ. Υ. Ραρὶ : Πρόλογος καὶ μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεωρία καὶ πολιτικὴ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως» (σελ. 3—40).
- 2) Α. Gambino : Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν κλασσικῶν (σ. 44—61).
- 3) Ρ. Σ. Labini : Τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως κατὰ τὸν Marx καὶ τὸν Schumpeter, (σ. 65—110).
- 4) F. Pitigliani : Σκέψεις ἐπὶ τινῶν συγχρόνων θεωριῶν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, (σ. 113—149).
- 5) Mario De Luca : Εἰς οὐσιώδης προσδιοριστικὸς παράγων τῆς ἀναπτύξεως τῶν οἰκονομικῶν καθυστερημένων χωρῶν, (σ. 153—196).
- 6) Vittorio Marrama : Ἐπὶ τῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, (σ. 199—224).
- 7) Μ. Resta : Θεωρητικαὶ ἀπόψεις τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, (σ. 225—253).
- 8) Γ. F. Malagodi : Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ψυχολογικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, (σ. 255—269).
- 9) F. Caffé : Ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου εἰς τὰς οἰκονομικῶς καθυστερη-

νάμεις καὶ τὶς ἀπαρχαιωμένους παραγωγικὰς σχέσεις, ἀλλὰ οἱ ἱμπεριαλιστικοὶ πόλεμοι καὶ ἡ ὀργανικὴ ἀδυναμία τῆς προκαπιταλιστικῆς οἰκονομίας καὶ κοινωνίας νὰ σηκώσῃ τὸ βῆρος τῶν τεχνικῶν, οἰκονομικῶν, στρατιωτικῶν, ὀργανωτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν προβλημάτων πού δημιουργεῖ ὁ μοντέρνος ὀλοκληρωτικὸς πόλεμος.

Τί σημαίνει αὕτη ἡ ἀδράνεια τοῦ προλεταριάτου; Πῶς ἐξηγεῖται αὕτη ἡ ἀπότομη ἐμφάνιση τῶν προκαπιταλιστικῶν χωρῶν στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο; Ποιὸ εἶναι τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς ἀντικαπιταλιστικῆς ἐπανάστασης στὶς προκαπιταλιστικὰς χῶρας; Γιὰ ν' ἀπαντήσουμε σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα θὰ πρέπει νὰ δοῦμε τὸ τί ζεῖ καὶ τὸ τί πέθανε ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ θεωρία, θὰ πρέπει δηλαδὴ νὰ δοῦμε κατὰ πόσον ὁ μαρξισμὸς μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ καταλάβομε ἓνα μέρος τουλάχιστον ἀπὸ τὴν πραγματικότητα πού αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπαναστατικὰ μεταμόρφωσε*.

* Αὐτὸ εἶναι τὸ θέμα τῆς ἐργασίας μας «Τὰ θεμέλια τοῦ μαρξισμοῦ».

Σχολής τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης ἀποτελεῖ ὄντως ὅλως ἰδιαιτέραν συμβολὴν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς θεωρίας καὶ πολιτικῆς τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, ὅπερ ὡς γνωστὸν κατὰ τὴν σύγχρονον περιόδον προσέλαβε τόσον μεγάλην σημασίαν, ὥστε τοῦτο νὰ ἀποτελῇ ἤδη τὴν πρώτην μέριμναν τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν καὶ νὰ καταλαμβάνῃ τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὰς ἐρεῦνας τῶν θεωρητικῶν.

Ἡ ἰδιαιτέρα ἐπιστημονικὴ ἀξία τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου δύνатаι νὰ ἀναζητηθῇ κυρίως εἰς τὴν θεωρητικὴν πληρότητα αὐτῆς ἐν σχέσει ἰδίως πρὸς ἄλλας παρεμφερεῖς ἐργασίας.

Πράγματι, ἐκτὸς τοῦ δημογραφικοῦ παράγοντος ἢ ἀκόμη τῆς μὴ ἐπαρκοῦς ἐρεῦνης καὶ διαμορφώσεως τῶν δεδομένων τοῦ προβλήματος κατὰ τὸ παρελθὸν ζῆλαι αἱ ἄλλαι οικονομικῆς καὶ δημοσιονομικῆς φύσεως ὄψεις τοῦ προβλήματος μετὰ πρωτοτυπίας διαπραγματεύονται.

Ἡ ἀξία ὅμως τοῦ ἔργου τούτου καθίσταται μεγαλυτέρα διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην, ὅπου ἔλλείπουν ἢ σπανίζουσι καὶ διὰ αἱ συλλογικαὶ ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι ἐπὶ τοῦ θέματος*. Ἄν λοιπὸν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ ἔργον εἶναι προῖον τῆς συνεργασίας πλειάδος διασήμεων Ἰταλῶν οικονομολόγων καὶ δημοσιονόμων, οἵτινες συμβάλλουσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ πρωτοπόρον θέσιν προόδου ἡ Ἰταλικὴ οικονομικὴ ἐπιστήμη, ἰδίως μεταξὺ τῶν

μένας χώρας, (σ. 273—302).

- 10) Glauco Della Porta : Σκέψεις ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς δημοσίας ἐπενδύσεως καὶ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, (σ. 315—331).
- 11) V. Selan : Ὁψεις τοῦ χειρισμοῦ τῶν Δημοσίων Οἰκονομικῶν εἰς οικονομικῶς καθυστερημένην χώραν, (σ. 335—371).
- 12) G. Gera : Οἰκονομικαὶ ἀπόψεις τῆς φορολογίας εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας, (σ. 375—402).
- 13) A. Salvi : Πιστωτικὴ πολιτικὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας ὑπὸ ἀνάπτυξιν, (σ. 405—416).
- 14) F. Clementi : Ἐξωτερικὸν ἐμπόριον καὶ οικονομικὴ ἀνάπτυξις, (σ. 419—471).
- 15) Svimez : Ὁργανον μακροχρονίου προγραμματισμοῦ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας, (σ. 475—495).
- 16) C. Arena : Ἡ μεσημβρινὴ Ἰταλία, καθυστερημένη οικονομικῶς περιοχή, (σ. 499—528).
- 17) G. M. Di Simone : Αἱ διεθνεῖς ὀργανώσεις καὶ τὸ πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, (σ. 529—567).

Δέον νὰ προστεθῇ, ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκάστης μελέτης περιλαμβάνεται λίαν συνοπτικὴ περίληψις τῶν ἰδεῶν αὐτῆς εἰς τὴν Ἀγγλικὴν καὶ Γαλλικὴν γλῶσσαν. Ὑπομνησκομεν ἐπίσης, ὅτι ἀνάλυσιν τοῦ πρώτου προμνησθέντος ἔργου Studi Keynesiani, Milano 1953, παρέχομεν εἰς τὴν Ἐπιθεώρησιν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν μηνῶν Ἰουνίου - Δεκεμβρίου 1954.

* Δὲν ἠγγήσομεν ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιστήμη τὸ θέμα τοῦτο. Περιοριζόμεθα νὰ μνημονεύσομεν τὰς κάτωθι μελέτας, ἧτοι :

- 1) N. K. Ἀναγνωστοπούλου : Ἡ ἔννοια τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, Ἀθῆναι 1955,
- 2) A. N. Δαμασκηνίδου : Μεταπολεμικαὶ προσπάθειαι πρὸς οικονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν καθυστερημένων χωρῶν εἰς Δελτίον Ἐμπορ. καὶ Βιομ. Ἐπιμελητηρίου Θεσσαλονίκης, Ἀπριλίου 1950.
- 3) Γ. Χαλκιοπούλου : Προϋποθέσεις οικονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν εἰς Ἐπιθεώρησιν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, τεύχη Β'—Γ' ἔτους 1947.

Ευρωπαϊκῶν Κρατῶν, ὡς και αἱ συνθῆκαι τῆς οἰκονομίας τῆς Ἰταλίας, πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ γειτνιαζούσα πρὸς τὴν Ἰταλικὴν οἰκονομίαν οἰκονομία τῆς Ἑλλάδος ἔχει περισσοτέρας σχετικῶς ὁμοιότητος, δύναται τις νὰ ἐκτιμῆσῃ πόσον πολύτιμος ἀποβαίνει ἡ μελέτη και ἡ διάδοσις τοῦ ἔργου τούτου γενικώτερον ἐν Ἑλλάδι. Εἶναι δύσκολον ὅμως εἰς μίαν κριτικὴν, ὅσονδῆποτε ἐκτενῆ, νὰ ἀποδώσωμεν ὀλόκληρον τὸ ἔργον και νὰ προσδιορίσωμεν τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ. Δὲν ἐπιλαμβανόμεθα ἐπίσης τῆς ἐκτενοῦς ἀναλύσεως τῶν ἰδεῶν του, διότι και πυκναὶ εἶναι αἱ ἰδέαι τοῦ ἔργου τούτου, ἀλλ' εἶναι και δυνατὸν νὰ διεγείρουν ζητήματα και θέματα, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάλυσις ἢ και ἀκόμη ἡ ἀντίκρουσις και κριτικὴ νὰ ἀπαιτήσῃ πολὺν χῶρον, τὸν ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραχωρήσῃ ἢ φιλοξενία εἰς τὸ ἀνά χειρας περιοδικόν, ὅσον και ἂν διαπνέεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν νὰ καταστήσῃ εὐρύτεραν τὴν γνώσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου.

Οὕτως π.χ. ἡ μεγαλυτέρα ἀπασχόλησις ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως, τῶν ὅρων τῆς ὑπαναπτύκτου οἰκονομίας κλπ., ὅσον και ἂν εἶναι ἐν τούτοις ἀναγκαία, θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ προσδώσῃ ἀκόμη μεγαλυτέραν ἔκτασιν εἰς τὴν κριτικὴν ἡμῶν.

Παρὰ ταῦτα, ὅπου κρίνομεν σκόπιμον, ἐπιφέρομεν κριτικὰς τινὰς σχετικὰς παρατηρήσεις. Διὰ τοῦτο ἀποβλέπομεν εἰς μίαν κατὰ τὸ δυνατὸν ἐκτενεστέραν ἐκθεσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου τούτου, εὐελπιστοῦντες, ὅτι οἱ ἀναγνώσται οὐχὶ μόνον θὰ ἐκτιμῆσουν πόσον ἐπίπονος και ἐπιμελημένη ὑπῆρξεν ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ και θὰ ἐπαινέσουν τὴν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν πρὸς συγγραφὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀκόμη και οἱ Ἕλληνες ἐπιστήμονες θὰ διατηρήσουν και θὰ ἐπαληθεύσουν οὐχὶ ἀπλῶς τὴν προσδοκίαν των, ὅτι ἀφείρωσαν τὴν προσοχὴν των πρὸς μελέτην ἔργου, τοῦ ὁποίου οἱ συγγραφεῖς δὲν κατεσπατάλησαν τὸν χρόνον αὐτῶν. Ἐπὶ πλέον ὅμως και οἱ Ἕλληνες ἐπιστήμονες θὰ σχηματίσουν τὴν ἀσφαλῆ γνώμην, ὅτι τὸ ἔργον, γραφὸν μὲ **σεμνότητα**, ἣτις ἀποτελεῖ **γνώρισμα** τοῦ πραγματικοῦ ἐρευνητοῦ και πιστὸν σύντροφον και ὁδηγὸν αὐτοῦ, προσφέρει ἰδιαίχους και βαρυσήμαντον γενικώτερον συμβολὴν εἰς τὴν βαθεῖαν γνώσιν τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως και καθοδηγεῖ και διαφωτίζει αὐτὰ ὡς διαμορφοῦνται και ἐντός τῶν Ἑλληνικῶν συνθηκῶν.

Τοῦ ἔργου τούτου προηγεῖται σύντομος πρόλογος, γραφεὶς ἀπὸ τὸν σοφὸν καθηγητὴν Ραρί, ὅστις ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ μορφήν εἰσαγωγῆς ἀφιερώνει μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «**Θεωρία και πολιτικὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως**» (σελ. 3 - 40), εἰς τὴν ὁποίαν ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς και νῦν Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης Giuseppe Ugo Parì ἀσχολεῖται κατὰ πρῶτον μὲ τὴν σημασίαν τοῦ νόμου τῆς ὀρισμένης ἀναλογίας και τῆς συμπληρωματικότητος τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς ὡς προϋποθέσεων τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Συνεπεία τοῦ νόμου τούτου ἡ ἀνάπτυξις τῆς παραγωγικότητος και τοῦ συνολικοῦ πραγματικοῦ εισοδήματος μιᾶς χώρας ἐξαρτᾶται, κατὰ τὸν καθηγητὴν Ραρί, ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ, μᾶλλον ἐπαρκοῦς, τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς και τῆς προσφόρου συμπληρωματικότητος αὐτῶν, στοιχεῖα δηλαδὴ τὰ ὁποῖα, ὡς διαφαίνεται ἐκ τῆς μελέτης ταύτης, προσδιορίζουν, κατὰ τὸν καθηγητὴν Ραρί, τὴν ἐννοιαν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἐφ' ὅσον προφανῶς ὁ πρόσφορος οὗτος συνδυασμὸς τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς ὁδηγεῖ εἰς συνεχῆ βελτίωσιν και τὴν γενικωτέραν

εὐζωϊαν καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν δυνατοτήτων τῆς οἰκονομίας. Κατὰ τὸν συγγραφέα ὀρθῶς ὑποστηρίζεται, ὅτι ὁ ρυθμὸς ἀναπτύξεως εἶναι ταχὺς μέχρις ὀρισμένου σημείου, πέραν τοῦ ὁποίου ὁ ρυθμὸς ἀναπτύξεως εἶναι ὀλιγώτερον ταχὺς. Ἐξ ἄλλου τὸ ποσοστὸν τοῦ συνολικοῦ εισοδήματος, τὸ ὁποῖον περιέχεται εἰς ἕκαστον συντελεστὴν τῆς παραγωγῆς, ἐξαρθάται ἐκ τοῦ ρυθμοῦ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἢ ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς σημασίας τῶν λοιπῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς.

Τὸ ποσοστὸν τοῦτο δύναται νὰ εἶναι αὐξων, σταθερὸν ἢ φθίνον, ἀναλόγως ἀφ' ἑνὸς τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως τῆς σημασίας τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς ἢ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς παραγωγῆς.

Ὁ σ. παρατηρεῖ ἐν συνεχείᾳ, ὅτι τὰ ἄτομα καὶ αἱ Κυβερνήσεις εἶναι κατὰ μέγα μέρος καὶ ὑπεύθυνα διὰ τὴν αὐξήσιν, στασιμότητα ἢ τὴν μείωσιν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ συνολικοῦ εισοδήματος, τὸ ὁποῖον περιέχεται εἰς τὴν ἐργασίαν. Εἶναι ἰδίως τὰ ἄτομα ὑπεύθυνα ὅσον ἀφορᾷ τὴν παραγωγὴν, τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ εισοδήματος εἰς τὴν κατανάλωσιν ἢ τὴν ἀποταμίευσιν. Ἐξ ἄλλου τὸ κράτος εἶναι ἐπίσης ὑπεύθυνον διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ σταθεροῦ εισοδήματος κατὰ τὸ μέτρον καθ' ὃ χρησιμοποιεῖ τὰ διὰ τῆς φορολογίας εἰσπραττόμενα ποσὰ διὰ καταναλωτικῶν σκοποῦς ἢ διὰ τὴν ἐπένδυσιν εἰς τὴν παραγωγικὴν διαδρασίαν.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἐξετάζει τοὺς παράγοντας, οἱ ὁποῖοι προσδιορίζουν τὴν μακροαίωνα τάσιν (trend), ἣτις ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ εἰς τὴν ἐπίμονον προσπάθειαν τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι τείνουν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐφοδιάσουν τοὺς συνεχῶς αὐξανομένους ἐργάτας μὲ μέσα παραγωγῆς εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποφύγουν τοὺς δυσμενεῖς συνδυασμοὺς τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ παρασκευάσουν μὲ τὰ εἰς τὴν διάθεσίν των μέσα τὰ ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν εὐζωϊαν τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς δὲν φαίνεται νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν σημασίαν τοῦ παράγοντος τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Εἶναι φανερὸν ὅμως, ὅτι ἡ μακροαίωνα τάσις ἐξαρθάται πολὺ καὶ ἐκ τῶν συνθηκῶν τοῦ περιβάλλοντος τούτου.

Εἶναι διάφορος ἡ μακροαίωνα τάσις εἰς χώρας πλουσίας ἀπὸ ἀπόψεως γονιμότητος τοῦ ἐδάφους καὶ περιεχομένου τοῦ ὑπεδάφους (ὅπως εἰς τὸν νέον Κόσμον) καὶ εἰς χώρας πτωχὰς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἢ εἰς χώρας, τῶν ὁποίων τὸ ἔδαφος ἢ τὸ ὑπέδαφος τείνει νὰ ἐξαντληθῇ συνετεία τῆς μακρᾶς ἐκμεταλλεύσεως αὐτοῦ.

Ὁ σ. ἐπιζητεῖ ἀκολουθῶς νὰ ἐξηγήσῃ διατι ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ κυμαίνεται πέραξ τῆς μακροαίωνος τάσεως, ἐπιζητεῖ δηλαδὴ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ φαινόμενον τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων. Οὕτω γράφει ὅτι, ὅταν εἰς ἐπιχειρηματίας προσφέρῃ εἰς τὴν ἀγορὰν ὀλιγώτερα προϊόντα ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα αὕτη δύναται ν' ἀπορροφήσῃ, ἀκολουθεῖ ἀνάπτυξις τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἡ ὁποία τείνει νὰ διορθώσῃ τὸ μειονέκτημα τῆς μικροτέρας προσφορᾶς. Ἐν τούτοις ἡ ἐξίσωσις προσφορᾶς καὶ ζητήσεως κατὰ τὴν ἀνιούσαν φάσιν τῆς κυκλικῆς διακυμάνσεως δὲν ἐπιτυγχάνεται, διότι κατὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς παραγωγῆς τὸ κόστος αὐξάνει, ὑπερβαίνει δὲ τελικῶς τὴν ἰσχύουσαν τιμὴν. Ἐξ ἄλλου ἡ μὴ πειθαρχημένη παραγωγή καὶ προσφορὰ τοῦ προϊόντος συντελεῖ ὥστε ν' ἀσκηθῇ πίεσις ἐπὶ τῶν τι-

μῶν. Πάντα ταῦτα συντελοῦν εἰς τὴν δημιουργίαν καταστάσεως κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ προσφορὰ τῶν προϊόντων εἶναι μεγαλύτερα τῆς ζητήσεως εἰς τὰς ἐπικρατούσας τιμὰς. Οὕτως αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἀνιούσα φάσις τῆς κυκλικῆς διακυμάνσεως ἐγκλείει τὸ σπέρμα τῆς κρίσεως. Οἱ ἐπιχειρηματῆαι ἀναγκάζονται τότε νὰ περιορίσουν τὴν παραγωγὴν, τοιουτοτρόπως δὲ ἡ μείωσις τοῦ εἰσοδήματος ἐπεκτείνεται εἰς ὅλην τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν. Ἡ μείωσις τῶν τιμῶν συνεχίζεται μέχρι τοῦ σημείου ἢ μείωσις τοῦ κόστους παραγωγῆς φθάσῃ μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ συγκρατήσῃ ὄρισμένον ἐπίπεδον τιμῶν. Ὅταν σημειωθῶν γεγονότα εὐνοϊκὰ διὰ τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν, ὡς τελειοποιήσις τῶν παραγωγικῶν μεθόδων, ἐξεύρεσις νέων ἀγορῶν, κατάργησις τῶν ἐμποδίων ἰδίως εἰς τὰς διεθνεῖς συναλλαγὰς, πιστωτικαὶ διευκολύνσεις, ἀθρόα ἐπένδυσις τῆς ἀποταμιεύσεως κ.ο.κ., ἀρχεται ἡ φάσις τῆς ἀναρρώσεως τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Ὅπως προκύπτει ἐκ πάντων τούτων, ὁ σ. ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὸν παράγοντα τῆς σχέσεως κόστους παραγωγῆς καὶ τιμῆς, ὅχι ὅμως τόσην σημασίαν ὅση —καθ' ἡμᾶς— θὰ ἔπρεπε νὰ δοθῇ εἰς τὰς σχέσεις ἀποταμιεύσεως, ἐπενδύσεως, εἰς τὴν ἐνεργὸν ζήτησιν, τὸ ἐπιτόκιον, ἂν ἰδίως ληφθῶν ὑπ' ὄψιν αἱ ἀπασχολήσεις τῆς νεωτέρας οἰκονομικῆς θεωρίας. Ὁ συγγραφεὺς, βαθύς γνώστης αὐτῆς, δὲν ἔκρινε ἴσως σκόπιμον νὰ ἐπεκταθῇ εἰς αὐτό, ἀφοῦ ἄλλωστε ἀφέρωσεν εἰς αὐτὴν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ προμνησθὲν ἔργον *Studi Keynesiani*. Δι' ὃ δὲν μνημονεύονται ἐνταῦθα νεώτερα ὄργανα τῆς οἰκονομικῆς ἀναλύσεως, διότι ἄλλωστε ὁ σοφὸς καθηγητῆς δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ διατυπώσῃ πλήρη θεωρίαν τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ εἰσαγάγῃ τὸν παράγοντα τῶν διακυμάνσεων εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ θέματός του, ἵνα τὸν συνδέσῃ μὲ τοὺς λοιποὺς παράγοντας τοῦ θέματος τούτου.

Συνεχίζων ὁ σ. ἐξετάζει τοὺς παράγοντας, οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζουν τὰς καθυστερημένας χώρας. Εἰς ὄρισμένας χώρας—γράφει ὁ καθηγητῆς Ραρὶ—ὁ πληθυσμὸς εἶναι ὑπερβολικὸς ἐν σχέσει πρὸς τοὺς λοιποὺς συντελεστὰς τῆς παραγωγῆς, εἰς ἄλλας δὲ ὁ πληθυσμὸς εἶναι μικρότερος τοῦ δέοντος, σχεδὸν εἰς ὅλας ἡ ἀποταμιεύσις εἶναι ἀνεπαρκὴς καὶ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ εἰσροὴ κεφαλαίων ἀπὸ τὸ ἔξωτερικόν. Ὅθεν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν καθυστερημένων οἰκονομικῶς—ὑπαναπτύκτων—χωρῶν εἶναι κατὰ τὸν σ. ἡ μεγάλη δυσαναλογία τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸν συνδυασμὸν, ὁ ὁποῖος προβλέπεται ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε τεχνικὴν. Ὁ ὀρισμὸς οὗτος, ὅσον καὶ ἂν εἶναι πρωτότυπος, ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται στενός, ἐὰν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν ὅτι, ἔξαιρουμένου τοῦ Β.Α. τμήματος τῶν Ἠν. Πολιτειῶν καὶ τινων περιπτώσεων εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅπου ἐφαρμόζονται τελειότατα μέσα παραγωγῆς, πᾶσαι σχεδὸν αἱ λοιπαὶ περιοχαὶ τῆς γῆς εἶναι οἰκονομικῶς καθυστερημέναι.

Ἡ δυσαναλογία τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ σ., ἐκδηλοῦται καὶ διὰ τοῦ ὑψηλοῦ κόστους παραγωγῆς, ἀποτελοῦντος παράγοντα ὅστις, ὡς ὁ σ. ὑποστηρίζει εἰς ἄλλην ἐργασίαν αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον *Principii di economia*, Padova, 1953 τ. III, προσδιορίζει κατὰ βασικὸν λόγον τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν. Τὸ ὑψηλὸν κόστος παραγωγῆς κατὰ τὸν σ. ἐμποδίζει τὴν οἰκονομίαν καθυστερημένων χωρῶν νὰ ἀκολουθήσουν μίαν φάσιν ἀνιούσαν καὶ ἐν συνεχείᾳ μίαν φάσιν κατιούσαν περίξ τῆς μακροαίονος τάσεως. Οὐδὲν εὐνοϊκὸν γεγονὸς δύναται νὰ παρασύρῃ αὐτὰς εἰς τοιαύτας ἐξελίξεις. Ὑπὸ τὴν πίεσιν ὑψη-

λου κόστους παραγωγῆς, αἱ καθυστερημένα οἰκονομικῶς χῶραι — ὑπανάπτυκτοι οἰκονομίαι — ἀποκλείονται ἀπὸ τὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις καὶ ἀπὸ τὴν μακροαίωνα τάσιν, εἰς τρόπον ὥστε ἐπὶ τὰς καλυτέρας δυνατὰς συνθήκας κατορθώνουν νὰ μετᾶσχουν εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς μὲ ἐν περιορισμένον ὄριον ἀντικτύπου ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς. Ἡ ἀποψὶς αὕτη καθ' ἡμᾶς πρέπει νὰ τύχη προσοχῆς. Αἱ καθυστερημένα χῶραι (τοιαῦται εἶναι καθ' ἡμᾶς κυρίως — οὐχὶ ὅμως πάντοτε — αἱ γεωργικαὶ χῶραι) δὲν μετέχουν τῆς κυκλικῆς διακυμάνσεως οὐχὶ διότι εἶναι καθυστερημένα, ἀλλὰ διότι ἡ κυκλικὴ διακύμανσις εἶναι κυρίως φαινόμενον τῶν βιομηχανικῶν καὶ οὐχὶ τῶν γεωργικῶν χωρῶν. Ἄλλὰ καὶ πάλιν, ἀντιθέτως, ὁ ἀντίκτυπος τῆς κυκλικῆς διακυμάνσεως ἐπὶ τῶν καθυστερημένων χωρῶν εἶναι σημαντικός, ἰδίως διὰ τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου αὐτῶν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὰ ἐξαγόμενα ὑπ' αὐτῶν γεωργικὰ προϊόντα καὶ λοιπαὶ πρῶται ὕλαι πρῶτα ἐξ ὅλων τῶν προϊόντων ὑφίστανται τὸν ἀντίκτυπον τῶν διακυμάνσεων, ἡ δὲ εὐημερία ἢ κρίσις εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀμέσως γίνεται αἰσθητὴ εἰς τὰς καθυστερημένας χῶρας. Ἐπὶ παραδείγματι, τυχὸν κρίσις εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Β. Ἀμερικῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἡ κυριώτερα χῶρα εἰσαγωγῆς πρῶτων ὑλών, θὰ γίνῃ ἀμέσως αἰσθητὴ εἰς τὴν Μαλαισίαν, τὴν Ἰνδονησίαν καὶ τὴν Βολιβίαν, ἀπὸ τὰς ὁποίας αἱ Ἡν. Πολιτεῖαι ἀγοράζουσιν κασιτέρον, τὴν Κατάγκαν καὶ τὴν Β. Ροδεσίαν, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀγοράζουσιν χαλκὸν κ.ο.κ. Παρεμφερεῖς ἀπόψεις ἐξετάζονται ὁμοίως κατωτέρω εἰς τὴν ἔκτην μελέτην τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως.

Πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν καθυστερημένων χωρῶν εἶναι ἀνάγκη νὰ δημιουργηθοῦν οἰκονομίαι ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαί, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξουδετερωθοῦν οἱ παράγοντες, οἱ συντελοῦντες εἰς ὕψωσιν τοῦ κόστους παραγωγῆς. Οὕτω, α') εἰς περιοχὰς χαμηλοῦ εἰσοδήματος καὶ πυκνοῦ πληθυσμοῦ (π.χ. τὴν Μέσην καὶ Ἄνω Ἀνατολήν) εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουσιν μεγάλαι ἐπενδύσεις εἰς ἐργαλεῖα, μηχανὰς κ.λ.π. β) εἰς περιοχὰς χαμηλοῦ εἰσοδήματος καὶ ἀραιοῦ πληθυσμοῦ (Ν. Ἀμερικὴν, Ἀφρικὴν κ.ἄ.) εἶναι ἀνάγκη νὰ καλλιεργηθοῦν νέα ἐκτάσεις, ἐπὶ πλεόν δὲ νὰ ἐπιτραπῇ ἀθρόα μετανάστευσις εἰς αὐτὰς γ') εἰς περιοχὰς ὑψηλοῦ εἰσοδήματος καὶ πυκνοῦ πληθυσμοῦ (Δυτικὴ Εὐρώπη) εἶναι δυνατὴ ἡ αὔξησις τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους, ἡ ἐξειδίκευσις εἰς τὴν παραγωγὴν προϊόντων ἐξαιρετικῆς ποιότητος καὶ τέλος δ') εἰς τὰς περιοχὰς ὑψηλοῦ εἰσοδήματος καὶ ἀραιοῦ πληθυσμοῦ (Β. Ἀμερικὴν καὶ Ὠκεανίαν) δύναται νὰ αὐξηθῇ ἡ παραγωγή διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς καλλιεργείας εἰς νέα ἐδάφη καὶ αὐξήσεως τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους.

Ἡ ἀνάπτυξις ὅμως τῶν καθυστερημένων χωρῶν προϋποθέτει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου καὶ τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν. Ἀναγνωρίζει ὅμως ὁ σ. τὰς δυσκολίας τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεως, αἱ ὁποιαὶ εἶναι ἀκόμη μεγαλύτεραι, ὅταν πρόκηται περὶ στενοτέρας συνεργασίας εἰς τὴν προβλεπομένην Εὐρωπαϊκὴν Ἐνωσιν. Ὁ σ. ἐξετάζει ἐνιαῦθα τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ συναντήσῃ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσις, τὰς ζημίας καὶ τὰς ὀφελείας, αἱ ὁποιαὶ θὰ ἠδύνατο νὰ προκύψουσιν ἐξ αὐτῆς. Ἐν ὄψει τῶν δυσχερειῶν τούτων ὁ σ. συνιστᾷ τὴν βαθμιαίαν μείωσιν τῶν περιορισμῶν τοῦ ἐμπορίου μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ὡς καὶ τὴν συνεργασίαν πρὸς κατάστροφον σχεδίων καταναλώσεως καὶ παραγωγῆς. Τέλος ὁ σ. ἐξετάζει ὄρισμένα προβλήματα, τὰ ὁποία δη-

μιουργοῦνται συνεπεία τῆς ἐντάσεως τῶν συναλλαγῶν μεταξύ τῶν διαφόρων χωρῶν καὶ τινα προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας, τῆς ὁποίας ἐπιδιώκεται ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις, ἐμβαθύνων εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς παραγωγικότητος τῆς δημοσίας ἐπενδύσεως καὶ τὰς συνεπείας αὐτῆς, ἰδίως εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους ζώνας. Τὰ θυγόμενα θέματα χρήζουν μεζιζονος ἐπεξηγήσεως, ὡς ἐκ τῆς πρωτοτυπίας τῆς σκέψεως τοῦ διαπραγετοῦς καὶ σοφοῦ καθηγητοῦ. Διὰ τῶν συντόμων αὐτῶν γραμμῶν ἀπλῶς ἐπιζητοῦμεν νὰ ἐπιστρώμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τῶν περισπουδάστων ἀπόψεων τοῦ καθηγητοῦ **Papí**.

Ἴδιον ἐνδιαφέρων παρουσιάζει ἡ **δευτέρα** μελέτη τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. Εἰς τὴν **δευτέραν** ταύτην μελέτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «**Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν κλασσικῶν**» (σελ. 44-61), ὁ **Amedeo Gambino** ἀναπτύσσει, ὅτι οἱ κλασσικοὶ, ἀπὸ τὸν **Adam Smith** ἕως τὸν **John Stuart Mill**, ἐθεώρησαν τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ὡς ἕν βασικὸν πρόβλημα τῆς θεωρίας των. Ἀνεγνώρισαν—ἰδίως ὁ **Ricardo** κατόπιν τῶν συζητήσεων, τὰς ὁποίας εἶχε μὲ τὸν **Malthus**—, ὅτι ἡ ἐργασία καὶ ἡ ἀποταμίευσις εἶναι οἱ κυριώτεροι παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Οἱ κλασσικοὶ ὅμως καὶ κυρίως ὁ **Ricardo** παρεμπιπτόντως ἠρεύνησαν τὴν θεωρίαν τῆς ζητήσεως. Διὰ τοῦτο ἡ θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως δὲν διηυρύνθη ἐπαρκῶς καὶ παρ' αὐτοῦ δὲν κατέλαβε τὴν κεντρικὴν θέσιν εἰς τὸν τομέα τῆς οἰκονομικῆς ἐρεῦνης. Ἐπὶ πλέον πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ἀπρηχαιομένης ὄρισμένης ἀπόψεως, τὰς ὁποίας οἱ κλασσικοὶ ὑπεστήριξαν, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν αὐτόματον ἐξάπλωσιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἀπὸ μιᾶς χώρας εἰς ἄλλην καὶ ἐντὸς τῆς αὐτῆς χώρας ἀπὸ μιᾶς περιοχῆς εἰς ἄλλην. Αἱ συγκεντρωτικαὶ τάσεις, αἱ ὁποιαὶ ἐκδηλοῦνται εἰς τὴν ἐλευθέραν οἰκονομίαν, ὑπερνικοῦν τελικῶς τὴν τάσιν διευρύνσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Πράγματι ὅμως τελικῶς παρατηρεῖται ὅτι, ἀντὶ τῆς ἐξισώσεως, ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ὀδηγεῖ εἰς τὴν αὐξῆσιν τῆς ἀποστάσεως μεταξύ τῶν πλουσίων καὶ τῶν πτωχῶν χωρῶν, καθ' ὅσον ὁ ρυθμὸς τῆς ἀναπτύξεως εἶναι ταχύτερος εἰς τὰς κεφαλαιοκρατικὰς οἰκονομίας, οἷαι εἶναι αἱ τῶν πλουσιωτέρων χωρῶν. Δὲν κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἐνδιατρίψωμεν περισσότερον εἰς τὴν ἐν λόγῳ μελέτην, διότι αἱ ἀπόψεις τῶν κλασσικῶν εἶναι γνωσταί. Ἄλλωστε αἱ ἐπιμελημένα παραπομπὰ τοῦ σ. εἰς τοὺς κλασσικοὺς ἐπιβοηθοῦν τὴν κατανόησιν τῶν ἀπόψεων τῶν συγγραφέων. Προσθέτομεν ἀπλῶς, ὅτι ἐκ τῶν κλασσικῶν περισσότερον τὸν **Malthus** ἀπασχόλησε τὸ πρόβλημα τῆς ζητήσεως, ἢ διαφώτισε τοῦ ὁποίου, κατὰ τὴν νεωτέραν θεωρίαν, προάγει τὸ θέμα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Περισσότερον ἐνδιαφέρων παρέχει ἡ **τρίτη** μελέτη τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. Εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «**Τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως κατὰ τὸν Marx καὶ τὸν Schumpeter**» (σελ. 65 - 110), ὁ **Paolo Sylos Labini** δέχεται ὀρθῶς, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως δὲν δύναται νὰ μελετηθῇ μεμονωμένως, ἀλλὰ προϋποθέτει γενικὴν ἀντίληψιν τῆς οἰκονομίας. Τοῦτο γίνεται φανερὸν εἰς τὸ ἔργον τοῦ **Marx** καὶ τοῦ **Schumpeter**. Ἐν τελευταία μάλιστα ἀναλύσει, κατὰ τὸν συγγραφέα, τὸ ἔργον τοῦ **Marx** καὶ τὸ ἔργον τοῦ **Schumpeter** ἀναφέρονται εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο ὑπὸ τὰς ποικίλας ὄψεις του. Πάντως μεταξύ τῶν δύο τούτων συγγρα-

φρών υποστηρίζονται μερικοί απόψεις, αϊ οποῖαι ἀναφέρονται ἀμεσώτερον εἰς τὸ πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Τὰς ἀπόψεις αὐτὰς προσπαθεῖ ὁ συγγραφεὺς νὰ ἐξετάσῃ καὶ ἀναλύσῃ.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰς περὶ οικονομικῆς ἀναπτύξεως ἀπόψεις τοῦ Marx, ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὸν Marx ἡ καπιταλιστικὴ οἰκονομία δὲν εἶναι, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι στάσιμος. Ἀντιθέτως ἡ καπιταλιστικὴ οἰκονομία εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συσσωρεύῃ κεφάλαιον, ἤτοι νὰ ἀναπτυχθῇ.

Ἡ ἀνάγκη αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὴν τάσιν πρὸς πλουτισμὸν καὶ ἀπὸ τὸν πόθον πρὸς τὴν ἐξουσίαν διὰ τὸν κεφαλαιούχον, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς συνεχῆ ἀναζήτησιν καταλλήλων εὐκαιριῶν πρὸς αὐξήσιν τοῦ εἰσοδήματός του διὰ ἰδιοποιήσεως τῆς ὑπεραξίας τῶν παραγομένων ἀγαθῶν. Ἐξ ἄλλου, καθ' ὃ μέτρον συσσωρεύεται τὸ πραγματικὸν κεφάλαιον, αὐξάνει ἡ ζήτησις ἐργασίας, ὁ δὲ μισθὸς τείνει νὰ βελτιωθῇ καὶ νὰ συμπίσῃ τὸ ἐπιχειρηματικὸν κέρδος. Ἴνα ἀντιδράσῃ κατὰ τῆς τάσεως ταύτης, οἱ κεφαλαιοῦχοι εἰσάγουσιν νέας μηχανάς, ἐξοικονομούσας ἐργασίαν. Ἡ εἰσαγωγή καὶ χρησιμοποίησις τῶν μηχανῶν προκαλεῖ ἀνεργίαν καὶ ἐμποδίζει τὴν περαιτέρω αὐξήσιν τῶν μισθῶν. Πάντως ἡ συσσώρευσις τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου ἐνδέχεται νὰ γίνῃ με τὴν ταχύτητα, ὥστε νὰ ἀπορροφήσῃ ἐργάτας περισσοτέρους ἀπὸ τοὺς ἀπολυομένους ὡς ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως νεωτέρων μηχανημάτων. Συνεπεία τοῦτου ἡ ἀνεργία περιορίζεται καὶ οἱ μισθοὶ ἀνέρχονται. Οὕτω σημειοῦται περίοδος εὐημερίας, ἡ ὁποία ὅμως δὲν δύναται νὰ συνεχισθῇ ἀπεριορίστως. Τὰ ὅρια τίθενται ἐκ τῆς ἐξαντλήσεως τῶν διαθέσιμων ἐργατῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ συσσώρευσις σταματᾷ προσωρινῶς, ἵνα ἐπαναρχίσῃ, ὅταν ἀνασχηματισθῇ μία ἀρκούντως σημαντικὴ τάξις ἀνεργῶν ἐργατῶν. Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν περιόδων τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως καὶ τῆς ἀνεργίας δημιουργεῖ τὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις.

Γεννᾶται τὸ ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συμβιβασθῇ ἡ μαρξιστικὴ ἀποψις τῆς συσσώρευσεως τοῦ κεφαλαίου με τὴν μαρξιστικὴν ἐπίσης ἀποψιν τῆς ἐξαθλίωσεως τῶν ἐργατικῶν μαζῶν. Ποῖος νέμεται τοὺς καρποὺς τῆς τεραστίας οικονομικῆς ἀναπτύξεως; Κατὰ τὸν Marx ἡ ἐξαθλίωσις προέρχεται ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς ἀνεργίας μακροχρονίως (ἡ ὁποία ἀνεργία κυμαίνεται βραχυχρονίως) καὶ ἐκ τῆς αὐξήσεως ἐντάσεως καὶ μόχθου πού προκαλεῖ ἡ χρῆσις τῶν μηχανῶν. Ἐν τέλει ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὴν μαρξιστικὴν ἀποψιν περὶ τῆς τάσεως πρὸς βαθμιαίαν συγχώνευσιν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ πρὸς σχηματισμὸν μονοπωλίων.

Ἐν συνεχείᾳ, ἀναφερόμενος εἰς τὰς περὶ οικονομικῆς ἀναπτύξεως ἀπόψεις τοῦ Schumpeter, ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ, ὅτι μεταξὺ τῶν θεωριῶν τοῦ Marx καὶ τοῦ Schumpeter ὑπάρχουσιν σημαντικαὶ διαφοραί. Σημαντικώτερα ὅμως εἶναι τὰ κοινὰ σημεῖα. Ὁ σ. θεωρεῖ, ὅτι ὁ Schumpeter θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς συντηρητικὸς μαρξιστής. Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἀναλύει τὴν θεωρίαν τοῦ Schumpeter, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἐννοίας τῆς κυκλικῆς ροῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν (circular flow of economic life), ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς ἀπλῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ Marx. Εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς κυκλικῆς ροῆς συντελοῦσιν μεταβολαὶ ἐξωτερικαὶ καὶ ἐσωτερικαὶ τοῦ οικονομικοῦ συστήματος, προκαλούμεναι ἀπὸ παράγοντας ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς. Ἐξωτερικοὶ παράγοντες εἶναι π.χ. οἱ πόλεμοι, οἱ σεισμοί, ἡ κρατικὴ δρᾶσις. Ἐσωτερικοὶ πα-

ράγοντες είναι αἱ μεταβολαὶ τῶν προτιμήσεων τῶν καταναλωτῶν, αἱ μεταβολαὶ τῆς ποιότητος ἢ ποσότητος τῶν παραγωγικῶν ὄρων καὶ κυρίως αἱ μεταβολαὶ τῶν μεθόδων παραγωγῆς καὶ προσφορᾶς τῶν προϊόντων, ἤτοι αἱ τεχνικαὶ βελτιώσεις (innovations). Ὁ εἰσαγωγὸν καὶ ἐφαρμοζὸν τὰς τεχνικὰς βελτιώσεις εἶναι ὁ ἐπιχειρηματίας. Ἐξ ἄλλου ὁ ἱκανὸς νὰ ἐφαρμοσῇ νέας βελτιώσεις ἐπιτυγχάνει ἔκτακτα κέρδη, ἀκολουθεῖται δὲ κατόπιν ἀπὸ πλῆθος μιμητῶν. Οὕτω δημιουργεῖται ἡ φάσις τῆς εὐημερίας, τὴν ὁποίαν ὁμοῦ ἀκολουθεῖ ἡ φάσις τῆς ὑφέσεως, ἀποτελούσης ἐκδήλωσιν τῆς τάσεως τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ὅπως ἰσορροπήσῃ ἐπὶ νέου ἐπιπέδου. Αἱ φάσεις εὐημερίας καὶ ὑφέσεως δημιουργοῦν τὴν κυκλικὴν διακύμανσιν. Ὅπως ὁμοῦ διὰ τὸν Marx, οὕτω καὶ διὰ τὸν Schumpeter δὲν γεννᾶται ζήτημα κυκλικῆς διακυμάνσεως ἀνεξαρτήτου τῆς ἀναπτύξεως. Ἡ κυκλικὴ διακύμανσις εἶναι ἡ μορφή ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κεφαλαιοκρατίας.

Ἡ θεωρία τοῦ Schumpeter προϋποθέτει συνθήκας ἀνταγωνισμοῦ. Μέχρι τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, γράφει ὁ συγγραφεὺς, ἡ θεωρία τοῦ Schumpeter περὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν πραγματικότητα κατὰ τὸν τρόπον ἱκανοποιητικόν. Μετὰ τὸν πόλεμον ὁμοῦ αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν διάρθρωσιν τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ὑπῆρξαν τόσον σημαντικαί, ὥστε ὁ Schumpeter ἠναγκάσθη νὰ τὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν. Οὕτως εἰς τὴν ἐν ἔτει 1942 ἐκδοθεῖσαν ἐργασίαν του ὑπὸ τὸν τίτλον «Capitalism, socialism and democracy» ὁ Schumpeter ἀντιμετωπίζει τὸ ζήτημα τῆς σημασίας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μονοπωλιακῆς ἰσχύος, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ μεγάλα βιομηχανικὰ συγκροτήματα. Ὁ Schumpeter δέχεται, ὅτι τὰ συγκροτήματα αὐτὰ ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ρυθμίζον βραχυχρονίως τὰς τιμὰς καὶ τὴν παραγωγὴν. Μακροχρονίως ὁμοῦ τὰ συγκροτήματα αὐτὰ ὑφίστανται ἀνταγωνισμὸν λόγῳ τῆς παραγωγῆς νέων προϊόντων ἢ ἐφαρμογῆς νέων τεχνικῶν ἢ ὀργανωτικῶν μεθόδων. Ἐξ ἄλλου ὁ Schumpeter ἀπορρίπτει τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ δεξιότης καὶ ἡ μεγάλη διάρκεια τῆς παγκοσμίου οἰκονομικῆς κρίσεως τῶν ἐτῶν 1929-33 ὀφείλεται εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ μονοπωλίου καὶ τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Τὴν βραδύτητα τῆς ἀναρρώσεως τῆς παγκοσμίου οἰκονομίας ἐκ τῆς κρίσεως ἐκείνης ἀποδίδει ὁ Schumpeter εἰς πολιτικὰς ἐπιδράσεις, ἐχθρικὰς πρὸς τὴν κεφαλαιοκρατίαν. Ἡ κεφαλαιοκρατία, ὑποστηρίζει ὁ Schumpeter, ἐξελισσομένη δημιουργεῖ κοινωνικὴν ἀτμόσφαιραν, ἐχθρικὴν πρὸς τὸ κεφαλαιοκρατικὸν σύστημα, καὶ ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι ἡ οἰκονομικὴ στασιμότης.

Περαιῶν ὁ σ. παρατηρεῖ, ὅτι ἡ βασικὴ «θέσις» τοῦ Marx καὶ τοῦ Schumpeter εἶναι ἡ αὐτή. Ὁ Marx ὑποστηρίζει, ὅτι τὸ καπιταλιστικὸν σύστημα, ἐνῶ ἀναπτύσσεται, τείνει νὰ δημιουργήσῃ συνθήκας μὴ συμβιβαζομένας μὲ τὴν συνέχισιν τῆς ἀναπτύξεως καὶ νὰ μεταβληθῇ εἰς ἄλλο σύστημα, δηλαδή τὸ σοσιαλιστικὸν σύστημα.

Ὁ Schumpeter συμφωνεῖ κατ' οὐσίαν μὲ τὴν ἄποψιν αὐτήν. Προσπαθεῖ ὁμοῦ νὰ τὴν ἀποδείξῃ μὲ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ἀντίθετα πρὸς τὰ τοῦ Marx. Διὰ τὸν Marx τὸ οἰκονομικὸν σύστημα ὑποσκάπτεται κυρίως ἀπὸ οἰκονομικοὺς παράγοντας (τὴν πτώσιν τῶν κερδῶν), ἐνῶ διὰ τὸν Schumpeter κύριοι παράγοντες, δρῶντες ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, εἶναι οἱ κοινωνιολογικοὶ παράγοντες. Εἰς ὅσα ὁ σ. P.S. Labini σημειώνει περὶ τῆς ὁμοιότητος καὶ τῶν

διαφορῶν μεταξύ τῶν θεωριῶν τοῦ Marx καὶ τοῦ Schumpeter θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι, ἐνῶ ὁ Marx προβλέπει τὴν βίαιαν κατάρρευσιν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ οικονομικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, ὁ Schumpeter προβλέπει τὴν βαθμιαίαν διείδυσιν τῆς κρατικῆς δράσεως εἰς τὸ κεφαλαιοκρατικὸν οικονομικὸν σύστημα καὶ τὴν βαθμιαίαν μετατροπὴν αὐτοῦ εἰς κρατικὸν σοσιαλιστικὸν οικονομικὸν σύστημα. Αἱ ἰδέαι τοῦ Marx ὡς καὶ τοῦ Schumpeter εἶναι γνωσταί. Ἡ σύγκρισις αὐτῶν εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν μελέτην καθιστᾷ, ὡς εἶναι προφανές, μᾶλλον σαφεῖς τὰς ὁμοιότητας καὶ ἀνομοιότητας μεταξύ τῶν ἰδεῶν τῶν δύο τούτων συγγραφέων, οἵτινες ἐπηρέασαν τὴν οικονομικὴν σκέψιν. Βεβαίως ὁ Marx ἤσκησε μεγαλυτέραν ἐπιρροὴν διὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους δὲν κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ ὑπομνήσωμεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Schumpeter θεωρεῖται πρωτοπόρος εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς οικονομικῆς σκέψεως καὶ δὴ εἰς τὸ τελευταῖον γνωστὸν πολύκροτον ἔργον αὐτοῦ.

Ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρον παρέχει ἡ **τετάρτη** μελέτη τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως τοῦ Πανεπιστημίου τῆ Ρώμης ὑπὸ τὸν τίτλον «**Σκέψεις ἐπὶ τινων συγχρόνων θεωριῶν τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως**» (σελ. 113—149), καθ' ὅσον εἰς ταύτην ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν συγχρόνων θεωριῶν ἐπὶ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, αἵτινες ὑπεστηροίχθησαν εἰς τὰς καπιλιστικὰς οικονομίας, ἀλλὰ ἐνδιατρίβει καὶ εἰς τὰς σχετικὰς ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ θέματος, γνωστὰς ἐκ τῆς σοβιετικῆς πείρας. Εἰδικώτερον περιοριζόμεθα νὰ σημειώσωμεν δι' ὀλίγων, ὅτι εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην ὁ Fausto Pitigliani ἐξετάζει ἐν πρώτοις τοὺς λόγους εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται τὸ ἀνανεωθὲν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν θεωρίαν τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Θεωρεῖ, ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο ὀφείλεται α') εἰς ἀνθρωπιστικούς λόγους, β) εἰς λόγους συνδεομένους μὲ τὴν ἀνάγκην διευρύνσεως τῆς παγκοσμίου ἀγορᾶς, γ) εἰς πολιτικούς λόγους, ἴτοι εἰς τὴν ἐπιθυμίαν, ὅπως προληφθοῦν ἄκραι λύσεις, συνεπείᾳ τῆς ἐπικρατούσης δυστυχίας εἰς ὄρισμένας περιοχὰς τῆς γῆς.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. διατυπώνει τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ ἐξέτασις τῶν συγχρόνων θεωριῶν περὶ οικονομικῆς ἀναπτύξεως θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἀπὸ ἱστορικῆς, ἀναλυτικῆς καὶ πολιτικο-οικονομικῆς ἀπόψεως. Ὁ σ. προτιμᾷ τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν ἀπὸ ἀναλυτικῆς ἀπόψεως. Δι' ὃ ἐξετάζει τὴν ἔννοιαν τοῦ θεωρητικοῦ προτύπου (model, modello), τὰς ἐφαρμογὰς αὐτοῦ, τὴν σημασίαν τοῦ χρόνου εἰς τὴν οικονομικὴν ἀνάλυσιν, τὴν χρησιμοποιουμένην μονάδα μετρήσεως εἰς τὰς θεωρίας τῆς ἀναπτύξεως (ἴτοι τὴν μονάδα ἔθνος - κράτος), τοὺς χρησιμοποιουμένους δείκτας τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, τοὺς σκοποὺς τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἐξετάζει τὴν ποσότητα τῶν χρησιμοποιουμένων συντελεστῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ παραγόμενον προϊόν, εἰδικώτερον τὸν πληθυσμὸν, τὸ ἔθνικὸν εἰσόδημα, τὸ κεφάλαιον, τὴν παραγωγικὴν δυναμικότητα (capacità produttiva).

Τέλος ὁ σ. διατυπώνει ὄρισμένας σκέψεις ὅσον ἀφορᾷ τὴν συμβολὴν τοῦ Σοβιετικοῦ πειράματος εἰς τὴν θεωρίαν τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Ὡς ἐκ τοῦ ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος τῆς ὑπὸ κρίσιν μελέτης, λόγῳ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, θὰ ἔπρεπε αὕτη νὰ τύχῃ μεζονος ἐπεξεργασίας. Ὅπως δὲποτε, ἡ σαφήνεια τοῦ συγγραφέως ἐπιτρέπει νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν πρωτοτυπίαν τῆς σκέψεως αὐτοῦ ἐπὶ τῶν

ὑπὸ τούτου θιγομένων ἀπόψεων, τὰς ὁποίας ἀπλῶς ὑπενθυμίζομεν εἰς τὰς συντόμους ἀνωτέρω γραμμὰς.

Περισσότερον, καθ' ἡμᾶς, ἀναλυτικῆ εἶναι ἡ σκέψις τοῦ συγγραφέως τῆς *πέμπτης* μελέτης τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην ὑπὸ τὸν τίτλον «*Εἰς οὐσιώδης προσδιοριστικὸς παράγων τῆς ἀναπτύξεως τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν*» (σελ. 153 - 196), ὁ Mario De Luca προσδιορίζει τὴν ἔννοιαν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, γράφων ὅτι οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ἐκδηλοῦται ὡς ἡ διαφορὰ ἐκ τοῦ προσδιορισμοῦ καὶ συγκρίσεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων εἰς τὰς διαφόρους οἰκονομίας κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἢ εἰς τὴν αὐτὴν οἰκονομίαν κατὰ διαφόρους χρόνους. Ὁ σ. ἀσχολεῖται περὶ τῆς ἔννοιᾶς καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, τὴν ὁποίαν καθ' ἡμᾶς πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως. Πράγματι, ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις συνδέεται μὲ τὴν πορείαν τρόπον τινά, ἣτις διαγράφεται ὁμαλῶς πρὸς τὴν αὔξησιν τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος, διὰ τῆς χρησιμοποίησεως βελτιωμένων ἢ νέων τεχνικῶν μεθόδων ἢ ἠϋξημένου ἐκάστοτε κεφαλαίου ἢ ἠϋξημένης ἀπασχολήσεως καὶ γενικῶς διὰ τῆς χρησιμοποίησεως ἀδρανουσῶν δυνάμεων τῆς οἰκονομίας. Ὡς σημειοῦται ἀνωτέρω, οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἡ σημειωθεῖσα μεταξὺ δύο χρονικῶν σημείων ἢ οἰκονομιῶν αὔξεσις τῆς παραγωγῆς. Ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ, ὅτι ἵνα ἐπιτευχθῇ ταχεῖα οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἀνάγκη νὰ συντρέχουν δύο προϋποθέσεις, ἣτοι :

1) Νὰ ὑπάρχουν αἱ ἀναγκαῖαι ποσότητες παραγωγικῶν πόρων εἰς ποσότητα καὶ ποικιλίαν τεχνικῶς ἀναγκαίαν, καὶ

2) Οἱ παραγωγικοὶ αὐτοὶ πόροι νὰ τεθοῦν πράγματι εἰς ἐφαρμογὴν.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Mario De Luca ἐξετάζει τὰς θεωρίας τῶν συγγραφέων, οἱ ὅποιοι ἐξήτασαν τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν συνθηκῶν, αἵτινες ἐπιδροῦν *ἐπὶ τῆς ἐπενδύσεως* τῶν παραγωγικῶν πόρων, ἐν συνεχείᾳ δὲ τὰς τῶν συγγραφέων, οἱ ὅποιοι ἐξετάζουν τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς *διαθεσιμότητος* (disponibilità) τῶν παραγωγικῶν πόρων. Τὰς πρώτας διακρίνει εἰς ἐξωγενεῖς θεωρίας (ἣτοι ἐκείνας, αἵτινες ἀποδίδουν τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν εἰς παράγοντας εὐρισκομένους ἐκτὸς τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, παράγοντας οἱ ὅποιοι δὲν ἐξηγοῦνται, ἀλλὰ θεωροῦνται ὡς δεδομένοι) καὶ εἰς ἐνδογενεῖς θεωρίας (ἣτοι ἐκείνας αἵτινες ἀποδίδουν τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν εἰς παράγοντας εὐρισκομένους ἐντὸς τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, παράγοντας οἱ ὅποιοι καθ' ἡμᾶς πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν περισσότερο ἐκ μέρους τοῦ συγγραφέως τούτου). Κατόπιν ὁ σ. ἐξετάζει τὰς θεωρίας ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀναλύουν τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διαθεσιμότητος τῶν παραγωγικῶν πόρων.

Ἐκ τῆς ἐξετάσεως ὅλων τῶν θεωριῶν τούτων θὰ ἠδύνατό τις νὰ καταλήξῃ εἰς ἱκανοποιητικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῶν ὑπαναπτύκτων οἰκονομιῶν. Πράγματι πιστεύει τις, ὅτι ἐξωτερικοὶ λόγοι (πτῶσις τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἐξαφάνισις τῶν «συνόρων τῆς ἐπενδύσεως», μείωσις τῆς τεχνικῆς προόδου) ἢ ἐσωτερικοὶ (ἀνάπτυξις μονοπωλιακῶν τάσεων, συχνότης οἰκονομικῶν ὑφέσεων κλπ.) θὰ ἠμπόδιζον τὴν χρησιμοποίησιν εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας ὅλων τῶν παραγωγικῶν πόρων πρὸς ὄφελος τῶν καθυστερημένων χωρῶν. Αἱ σκέψεις

ὅμως αὐταὶ εἶναι ἐξαιρετικῶς αἰσιόδοξοι. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὄρισμένοι παράγοντες ἐμποδίζουν τὴν ἐπένδυσιν ἀξιολόγων κεφαλαίων εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας. Καὶ πρῶτον οἱ παράγοντες αὐτοὶ ἀναφέρονται ἐν πρώτοις εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας, εἶναι δὲ οὗτοι ἡ προσπάθεια ἀναδιανομῆς τοῦ εἰσοδήματος, ἡ αὐξουσα σημασία τῶν ἐπενδύσεων διὰ μηχανικοῦ ὀπλισμοῦ διὰ νεωτέρων καὶ τελειότερων μέσων παραγωγῆς κλπ. Ἐξ ἄλλου, δεύτερον, οἱ παράγοντες αὐτοὶ ἀναφέρονται ἐπίσης εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας. Ἐξ αὐτῶν ὅσαι ἔχουν πλουτοπαραγωγικοὺς πόρους τεχνικῶς συμπληρωματικούς πρὸς τοὺς τῶν ἀνεπτυγμένων περιοχῶν εὐνοοῦνται κατὰ τοῦτο, ὅτι αἱ ἀνεπτυγμέναι χώραὶ ἔχουν συμφέρον νὰ τὰς διευκολύνουν νὰ ἀναπτυχθοῦν οικονομικῶς. Ὅσαι ὅμως δὲν ἔχουν πλουτοπαραγωγικοὺς πόρους, τεχνικῶς συμπληρωματικούς πρὸς τοὺς τῶν ἀνεπτυγμένων περιοχῶν, πρέπει νὰ εὔρουν εἰς ἑαυτὰς κυρίως τοὺς παράγοντας, οἱ ὅποιοι προσδιορίζουν τὴν οικονομικὴν τῶν ἀνάπτυξιν. Ἡ εἰς αὐτὰς ἐπένδυσις ξένων κεφαλαίων ἐξαρτάται ἐκ τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἀκολουθῶν προϋποθέσεων, ὡς ἡ αὐξήσις τῶν συναλλαγῶν μὲ τὸ ἔξωτερικόν, εἰσφορὰ εἰς τεχνικὰς γνώσεις, εἰσφορὰ εἰς ὀργανωτικὴν ἰκανότητα. Ἡ ἰκανότης αὐτὴ ἀποτελεῖ συντελεστὴν τῆς παραγωγῆς, ὁ ὁποῖος μόνον εἰς μικρὰν ἔκτασιν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσαχθῆ ἀπὸ τὸ ἔξωτερικόν. Ἡ παρουσία τῆς ὀργανωτικῆς ἰκανότητος εἰς μεγάλην ἔκτασιν εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς χώρας ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν διὰ τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐξ ἄλλου ἡ πείρα εἰς τὰς προηγμένας οικονομικῶς χώρας ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ σύγχρονος ἐπιχειρηματίας σχηματίζεται καὶ δὲν εἶναι προῖον μακρᾶς ἐξελίξεως. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας οἱ νέοι, οἱ ὅποιοι εἶναι προικισμένοι μὲ εὐφυΐαν καὶ θέλησιν νὰ ἔλθουν εἰς ἐπαφήν μὲ τοὺς ἐπιχειρηματίας τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν καὶ νὰ διαμορφώσουν ὀργανωτικὴν ἰκανότητα. Μόνον ἐὰν καταβληθῆ προσπάθεια νὰ σχηματισθῆ τὸ ἀσφαλῶς δυσκολότερον καὶ λεπτότερον προῖον, τὸ ὁποῖον λέγεται «ἐπιχειρηματίας», αἱ σημεριναὶ καθυστερημένα περιοχὰὶ θὰ δυνηθοῦν νὰ ὑπερβοῦν τὰ ὄρια, τὰ ὁποῖα εἶχον καθορισθῆ εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πλουτοπαραγωγικῶν τῶν πόρων. Κρίνομεν περιττὸν νὰ ἐξάρωμεν τὴν σημασίαν τῶν ἀπόψεων τούτων τοῦ συγγραφέως. Ὅσον καὶ ἂν αὐταὶ εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὑπὸ τινων ἐνδεχομένως ὡς ἀπλάι, ἐν τούτοις ἐμπεριέχουν ἀλήθειαν, διότι πράγματι ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἱκανοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος εἰς τὰς καθυστερημένας οικονομίας θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν διὰ τῆς ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ τοῦ ἱκανοῦ ἐπιχειρηματικοῦ τῶν εὐμενῶν συνθηκῶν τῆς οικονομίας ὅπου δρᾷ.

Ἀνάλογον ἐνδιαφέρον παρέχει καὶ ἡ ἐπομένη ἔκτη μελέτη τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἐπὶ τῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν*» (σελ. 199-224), ὁ Vittorio Marrama παρατηρεῖ, ὅτι γίνεται δεκτόν, ὅτι ὁ κύριος παράγων τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως τόσον τῶν προηγμένων, ὅσον καὶ τῶν καθυστερημένων οικονομικῶς χωρῶν εἶναι ἡ συσσωρεύσις κεφαλαίου. Ἡ ἀποψις ὅμως αὐτὴ πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ μὲ ὄρισμένας ἐπιφυλάξεις, ἡ ἑξέτασις, τῶν ὁποίων ἤγαγεν εἰς τὴν διατύπωσιν ποικίλων θεωρητικῶν προτύπων (modelli). Τὰ πρότυπα αὐτὰ κατατάσσει ὁ Marrama εἰς τέσσαρας κατηγορίας, ἦτοι:

α) Εἰς τὰ μαθηματικο-μηχανικὰ πρότυπα, συνδυάζοντα τὴν μακροαίωνα τάσιν καὶ τὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις (πρότυπα τῶν Harrod, Hicks, Goodwin, Fanno, Palomba, Schumpeter, Hansen). Τὰ πρότυπα αὐτὰ κατὰ τὸν σ. δὲν μᾶς βοηθοῦν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, διότι εἶναι μαθηματικο-τεχνικαὶ διατυπώσεις μικρᾶς ἐρημνευτικῆς ἀξίας ἢ ἰσχύουν εἰς τὴν περίπτωσιν ὄρισμένων χωρῶν, ἰδίως τῶν ἀνεπτυγμένων.

β) Εἰς τὰ πρότυπα τοῦ τύπου α' εἰς τὰ ὁποῖα προστίθεται εἰς ἐξωοικονομικὸς διαρθρωτικὸς παράγων (πρότυπα Schmoller, Rostow). Εἰς αὐτὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ἐξωοικονομικοὶ (ἱστορικοί, πολιτιστικοί, κοινωνικοὶ κ.ο.κ.) παράγοντες.

γ) Εἰς τὸ μαρξικὸν σύστημα.

δ) Εἰς τὰ πρότυπα τοῦ τύπου α' εἰς τὰ ὁποῖα προστίθεται οἰκονομικὸς-διαρθρωτικὸς παράγων. Ἐν σχέσει πρὸς τὸν παράγοντα αὐτὸν ὁ σ. παρατηρεῖ, ὅτι αἱ καθυστερημένοι χώροι παράγουν καὶ ἐξάγουν εἶδη διατροφῆς γεωργικῆς προελεύσεως καὶ πρώτας ὕλας, εἰσάγουν δὲ βιομηχανικὰ προϊόντα. Ἐξ ἄλλου αἱ καθυστερημένοι χώροι α) ὑπόκεινται εἰς ἀντίκτυπον σφοδρῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων. β) Σημειώνουν μείωσιν τῆς σχέσεως μεταξὺ συνολικῆς ἐξαγωγῆς καὶ πληθυσμοῦ, ἴητοι μείωσιν τῆς δυνατότητος εἰσαγωγῆς κατὰ κεφαλὴν. γ) Χρησιμοποιοῦν τὴν δυνατότητα εἰσαγωγῆς ξένων προϊόντων δι' εἰσαγωγὰς εἰδῶν, μὴ ἐξυπηρετουσῶν τὴν παραγωγὴν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις ὁ σ. παρατηρεῖ, ὅτι αἱ καθυστερημένοι χώροι ὑπόκεινται εἰς ἀντίκτυπον διακυμάνσεων βιαιοτέρων ἐκείνων τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν, λόγῳ τῆς ἰδιαίτερας ἐναισθησίας τῆς ἐξαγωγῆς πρώτων ὑλῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν μείωσιν τῆς δυνατότητος εἰσαγωγῆς κατὰ κεφαλὴν, αὕτη ὀφείλεται κατὰ τὸν σ. εἰς τὴν παρατηρουμένην ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος συνεχῆ χειροτέρευσιν τῶν ὄρων ἐμπορίου τῶν καθυστερημένων χωρῶν καὶ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ κατὰ κεφαλὴν ποσοῦ τῶν ἐξαγωγῶν αὐτῶν. Τέλος ὅσον ἀφορᾷ τὴν δυνατότητα εἰσαγωγῆς ξένων προϊόντων, αὕτη χρησιμοποιεῖται δι' εἰσαγωγὰς γενικῆς καταναλώσεως καὶ πολυτελείας. Ἡ σημασία τούτου γίνεται ἀξία λόγου, ἂν εἰς ταῦτα προστεθοῦν αἱ εἰσαγωγαὶ πρὸς ἐπένδυσιν διὰ μὴ παραγωγικοὺς σκοποὺς, ἢ φυγὴ τῶν κεφαλαίων πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, ἢ ἀποθησαύρισις ὑπὸ μορφὴν χρυσῶν νομισμάτων καὶ ξένων ἀξιῶν κ.ο.κ.

Καταλήγων ὁ σ. ὑποστηρίζει ἓν πρότυπον οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἰς τὸ ὁποῖον ἡ συσσώρευσις κεφαλαίου παραμένει βασικὸς παράγων προόδου, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰ πρότυπα, τὰ συνδυάζοντα τὴν μακροαίωνα τάσιν καὶ τὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως νὰ γίνωνται σαφεῖς ὑποθέσεις ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἰκανότητος εἰσαγωγῆς. Ἐὰν ἡ διάρθρωσις τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν καθυστερημένων χωρῶν θεωρηθῇ ὡς δεδομένη, ὁ σχηματισμὸς τοῦ κεφαλαίου ἐξαργυρᾶται ἐκ σταθερᾶς καὶ ἀξαναομένης ἰκανότητος εἰσαγωγῆς καὶ τῆς χρησιμοποιήσεώς της διὰ παραγωγικοὺς σκοποὺς. Κατ' ἀκολουθίαν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν συσσώρευσιν κεφαλαίου, ἡ ὁποία εἶναι προσδιοριστικὸς παράγων ἀναπτύξεως δι' ὅλας τὰς χώρας, ἢ σταθερὰ καὶ ἀξουσα ἰκανότης εἰσαγωγῆς καὶ ἡ χρησιμοποίησις αὐτῆς διὰ παραγωγικοὺς σκοποὺς ἀποτελοῦν τὸν πρόσθετον παράγοντα, ὁ ὁποῖος προσδιορίζει τὴν οἰκονομικὴν ἀνά-

πτυξιν τῶν καθυστερημένων χωρῶν. Ἐν τέλει συνοψίζοντες τὰς ἀπόψεις τοῦ σ., παρατηροῦμεν, ὅτι ὀρθῶς γράφει, ὅτι διαφέρουν οἱ παράγοντες, οἵτινες ἐπηρεάζουν τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, ἀπὸ τούτους παράγοντας, οἵτινες ἐπηρεάζουν τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν βιομηχανικῶς προηγμένων οικονομῶν. Βεβαίως ὑπάρχουν καὶ κοινοὶ παράγοντες, ὡς εἶναι ἡ αὔξισις τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἱκανότης εἰσαγωγῆς, ὅταν αὕτη εἶναι σταθερὰ καὶ αὔξουσα εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους οικονομίας, καὶ ἡ χρησιμοποίησις αὐτῆς πρὸς παραγωγικοὺς σκοποὺς ὀρθῶς συνοψίζει ὁ σ., ὅτι ἀποτελοῦν ἰδιάζοντα παράγοντα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν.

Ἰδιαιτέρας προσοχῆς χρήζει *ἡ ἑβδόμη ἐργασία* τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως.

Εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Θεωρητικαὶ ἀπόψεις τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως*», ὁ Manlio Resta (σελ. 225—253) διατυπώνει τὴν ἄποψιν, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως (ἐν σχέσει πρὸς ὄρισμένον οικονομικὸν σύστημα) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῆῖ παρὰ μόνον, ἐὰν ἡ ἔννοια τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως μιᾶς χώρας συσχετισθῆ μετὰ τὰ στοιχεῖα τῆς διαρθρώσεως τῆς οικονομίας αὐτῆς. Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις μιᾶς χώρας θεωρεῖται γενικῶς ὡς συνάρτησις τῆς διαρθρώσεως τῆς οικονομίας τῆς, ἥτοι τῆς ἀναλογίας τῶν διαθέσιμων μέσων παραγωγῆς (ὄρισμένου τύπου εἰς ὄρισμένον χρόνον). Συνεπῶς ἡ θεωρία τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως δύναται νὰ συνδεθῆ μετὰ μίαν μακροδυναμικὴν θεωρίαν παραγωγικότητος μακροχρονίως. Μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου λαμβάνουν χώραν μεταβολαὶ εἰς τὴν διάρθρωσιν, ἐνίοτε μάλιστα αὕτη αὕτη ἡ διάρθρωσις μεταβάλλεται. Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις ὑφίσταται τότε μεταβολάς, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροπῆς τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ συνολικοῦ εἰσοδήματος καὶ συνολικῆς δαπάνης καὶ μεταξὺ τοῦ ποσοστοῦ αὐξήσεως τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καὶ τοῦ ποσοστοῦ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Συνεπῶς, ἡ θεωρία τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, στηριζομένη ἐπὶ ὄρισμένων ὑποθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἐξομοίωθουν τὰ οικονομικὰ συστήματα, ἐξηγεῖ ὅτι μακροχρονίως ἡ διάρθρωσις ἐνὸς οικονομικοῦ συστήματος εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ προσδιορίσῃ τὸν ρυθμὸν τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς. Ἐν τούτοις, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἐξ ὄρισμένων ἀπόψεων τῆς συγχρόνου οικονομικῆς θεωρίας θὰ ἡδύνατο νὰ συμπεράνη τις τὸ ἀντίθετον. Ὁ συγγραφεὺς ὅμως, καθ' ἡμᾶς, δὲν καθορίζει—τοῦλάχιστον ἐπαρκῶς—τὰς ἀπόψεις ταύτας. Περιορίζεται μόνον ἐν σελ. 251 νὰ ὀμιλήσῃ ἀορίστως περὶ τῆς κλασικῆς τοποθετήσεως τοῦ θέματος, τὴν ὁποίαν ἔκαμε ὁ Cournot καὶ ἡ ὁποία ἐσυνεχίσθη εἰς τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου. Ἐν τέλει πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι αἱ ἀπόψεις καθ' ἡμᾶς, δὲν ὀφείλουσι νὰ ἀναπτύξωσι προσδιορίζουσαν τὴν διάρθρωσιν τῆς οικονομίας ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ραρὶ.

Ἀξία προσοχῆς ἐπίσης εἶναι ἡ *ὄγδω* μελέτη τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην ὑπὸ τὸν τίτλον «*Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ψυχολογικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως*» (σελ. 257—269) ὁ Giovanni Francesco Malagodi διακρίνει τὰς κοινωνίας ὡς ἀκολούθως :

α') Εἰς πρωτογόνους κοινωνίας, ὅπου ἡ οικονομικὴ δρᾶσις προσαρμόζεται εἰς τὰς συνθήκας τοῦ ἐδάφους, τοῦ κλίματος κ.λ.π. μέχρις ὅτου φθάσῃ εἰς σημεῖον ἰσορροπίας τείνει δὲ τότε νὰ παραμείνῃ σταθερά.

β') Εἰς κοινωνίας κλασσικοῦ τύπου, εἰς τὰς ὁποίας σημειοῦται ἐνσυνειδήτως ἀνάπτυξις τῆς γεωργίας, ὠρισμένων βιομηχανιῶν καὶ συστήματος ἀνταλλαγῶν (κοινωνίαι τῆς Μεσοποταμίας, Αἰγύπτου, τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, τῆς Ρώμης, τῆς Κίνας, τῶν Ἰνδιῶν), ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἀπουσιάζει ἀπὸ τὰς κοινωνίας αὐτὰς εἶναι ἡ ἔννοια καὶ ἡ διακαῆς ἐπιθυμία τῆς ἀπεριορίστου ἀναπτύξεως, κατὰ ρυθμὸν συνεχῶς ταχύτερον, καὶ

γ) Εἰς συγχρόνους κοινωνίας εἰς τὰς ὁποίας ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις γίνεται αἰσθητὴ καὶ πραγματοποιεῖται ὡς διαδικασία ποσοτικῆς καὶ ποιοτικῆς αὐξήσεως τῶν μέσων παραγωγῆς, αὐξήσεως συνεχοῦς καὶ ταχείας, συνοδευομένης ἀπὸ γενικὴν βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως.

Ὁ σ. ἐν συνεχείᾳ ὑποστηρίζει, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν τῆς συγχρόνου ἐποχῆς ἐμφανίζεται ὡς πρόβλημα θέσεως εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰς κοινωνίας τῆς Δύσεως τῶν κοινωνιῶν, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν, ὅτι ζοῦν ἀκόμη εἰς τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα ἢ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Βαβυλωνίας. Δὲν πρόκειται δὲ μόνον νὰ ἐπεκταθοῦν εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας αἱ τεχνικαὶ μέθοδοι παραγωγῆς τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν. Πρόκειται νὰ μεταφτευθοῦν ἐπίσης εἰς τὰς καθυστερημένας οἰκονομίας, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, αἱ ἔξω-οικονομικαὶ συνθήκαι ψυχολογικῆς καὶ πολιτικῆς φύσεως, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀνευρίσκονται εἰς τὰς οἰκονομίας τῆς Δ. Εὐρώπης.

Αἱ προϋποθέσεις αὗται εἶναι αἱ ἀκόλουθοι :

1) Ἡ ὑπαρξις συστήματος κανόνων δικαίου, ἀνεφερομένων εἰς τοὺς βασικοὺς θεσμοὺς τῆς ἀστικῆς κοινωνίας (τὸ ὑπεύθυνον ἄτομον, τὴν οἰκογένειαν, τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν, τὴν πίστιν κ.ο.κ.), ἥτοι κανόνων οἱ ὁποῖοι ἐπιτρέπουν τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν.

2) Ἡ ὑπαρξις μιᾶς δημοσίας διοικήσεως δραστηρίας, ἐντίμου, ἀφοσιωμένης εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ὁλότητος.

3) Ἡ ὑπαρξις ἐνὸς νομισματικοῦ συστήματος, ἱκανοῦ νὰ συντελέσῃ, ὥστε ἡ ἀποταμίευσις, κατόπιν μιᾶς περιόδου κατὰ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφήν ρευστοῦ χρήματος, νὰ εἰσρεύσῃ ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἀγορὰ ἢ τὸ κράτος ἐπιθυμοῦν νὰ διοχετευθῇ πρὸς ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν τῆς διαδικασίας τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς.

Αἱ ἀνωτέρω τρεῖς προϋποθέσεις ἀποτελοῦν μὲ τὴν σειρὰν τῶν προϋπόθεσιν τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἀποταμιεύσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ δύσκολος εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας λόγῳ τοῦ χαμηλοῦ εἰσοδήματος αὐτῶν καὶ ἄλλων δυσμενῶν παραγόντων, οἵτινες διέπουν τὴν οἰκονομίαν τῶν.

Περαιῶν ὁ σ. **δρθῶς** τονίζει, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν καθυστερημένων χωρῶν εἶναι ἔργον δύσκολον, ἀπαιτεῖ λεπτότητα, ὑπομονήν, σταθερότητα, προθυμίαν βοήθειας χωρὶς νὰ ἀναμένωμεν ἄμεσα ἀποτελέσματα. Εἶναι ὅμως ἔργον βαθύτατα χριστιανικὸν καὶ φιλελεύθερον.

Ἐξ ἴσου ἐνδιαφερόνσα εἶναι ἡ **ἐνάτη** μελέτη τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «**Ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου εἰς τὰς οἰκονομικῶς καθυστερημένας χώρας**» (σελ. 273-302), ὁ Fede-

rico Caffé ἀσχολεῖται μὲ τὴν μεγάλην σημασίαν, ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς τὰς φορολογικὰς μεθόδους, ὡς πηγὰς συλλογικῆς ἀποταμιεύσεως, ἐκ μέρους ὀρισμένων συγγραφέων, οἱ ὅποιοι προέτεινον τὴν ἔρευναν τῆς δυνατότητος τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας κυρίως διὰ τῆς ἐφαρμογῆς, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας, μέτρων τὰ ὅποια δὲν προκαλοῦν πληθωριστικὰς πέσεις. Μία τοιαύτη πρότασις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἀμερικανοῦ καθηγητοῦ **Nurkse**. Ὁ σ. ἐξετάζει τὴν πρότασιν ταύτην μετὰ πολλῆς προσοχῆς, παρατηρεῖ δὲ ὅτι ἡ πρότασις αὕτη δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴν ἐξωτερικὴν σπατάλην τῆς καταναλώσεως «**Diseconomie externe di consumo - external diseconomics of consumption**». Ὁ σ. ὑπομινῆσκει, ὅτι κατὰ τὸν **J. E. Meade** ὑπάρχουν ἐξωτερικαὶ οἰκονομίαι ἐν σχέσει μὲ τὴν κατανάλωσιν παντὸς ἀτόμου, αἱ ὁποῖαι βελτιώνουν τὰς συνθήκας τῶν ἄλλων ἀτόμων. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὅμως ὑπάρχει «ἐξωτερικὴ σπατάλη ἐν σχέσει πρὸς ὀρισμένας μορφὰς ἐπιδεικτικῆς (**consumo vistoso**) καταναλώσεως, ἡ ὁποία γίνεται μόνον λόγῳ τῆς μόδας». Ὁ σ. ὑπομινῆσκει ἐπίσης, ὅτι ἐκ τῶν πολλῶν ἐρευνῶν, αἱ ὁποῖαι διεξήχθησαν μετὰ τὸν πόλεμον, προκύπτει ὅτι εἰς τὰς καθυστερημένας οἰκονομικῶς χώρας σημειοῦται α) ἐξαιρετικὴ προσπάθεια ἐκ μέρους τῶν κατοίκων τῶν χωρῶν αὐτῶν νὰ βελτιώσουν τὸ ἐπίπεδον τῆς ζωῆς των, 2) ἐπιδεικτικὴ κατανάλωσις (**consumo conspicuo**), ἰδίως ἐκ μέρους τῶν πλουσίων, εἰδῶν πολυτελείας, τὰ ὁποῖα μάλιστα εἰσάγονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιδεικτικῆς καταναλώσεως — **conspicuous consumption** — εἰσήγαγεν, ὡς γνωστόν, ὁ Ἀμερικανὸς οἰκονομολόγος **Veblen**, τὸν ὅποιον ὅμως δὲν ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς. Ἡ ἐπιδεικτικὴ αὕτη κατανάλωσις τῶν πλουσίων εἰς τὰς καθυστερημένας οἰκονομικῶς χώρας συντελεῖ, ὥστε νὰ ἐμποδίζεται ὁ σχηματισμὸς ἐκουσίας ἀποταμιεύσεως. Ἐκ τούτων ὁ συγγραφεὺς συμπεραίνει, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖος ὁ περιορισμὸς τῶν τάσεων, αἱ ὁποῖαι πιέζουν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ταχεῖας βελτιώσεως τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς τῶν καθυστερημένων χωρῶν. Ἄλλως ἡ αὔξησις τῆς καταναλώσεως θὰ ἀπερροφᾷ πλήρως τὴν βελτίωσιν τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, ἡ ὁποία θὰ ἐπετυγχάνετο κατόπιν τῆς αὔξησεως τῆς παραγωγῆς. Ἐξ ἴσου ἀναγκαῖος εἶναι ὁ περιορισμὸς τῆς ἐπιδεικτικῆς καταναλώσεως τῶν πλουσίων. Ἐν ὅψει τῶν ἐξαιρετικῶν ἀναγκῶν τῶν καθυστερημένων χωρῶν, εἰς ξένα κεφάλαια καὶ τῆς ἀδυναμίας ἐκανοποιήσεως ὅλων τῶν ἀναγκῶν τούτων, ὁ περιορισμὸς τῆς καταναλώσεως τῶν κατοίκων τῶν καθυστερημένων χωρῶν ἢ μᾶλλον ἡ παρεμπόδισις τῆς αὔξησεως αὐτῆς καθ' ὃ μῆτρον αὐξάνει τὸ εἰσόδημα, ἀποτελεῖ ἀδήριτον ἀνάγκην πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ σχηματισμοῦ ἀναγκαστικῆς ἀποταμιεύσεως, ἡ ὁποία θὰ διατεθῇ διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν καθυστερημένων οἰκείων χωρῶν. Ὁ περιορισμὸς τῆς καταναλώσεως καὶ ὁ σχηματισμὸς ἀναγκαστικῆς ἀποταμιεύσεως θὰ ἔπρεπε νὰ γίνη κυρίως διὰ τῆς φορολογίας. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ ἐπένδυσις τῆς ἀποταμιεύσεως πρέπει ὁποσδήποτε νὰ γίνη ὑπὸ τοῦ κράτους. Τὸ κράτος δύναται νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῶν ἐπενδύσεων κατὰ διαφόρους τρόπους.

Οὕτως οἱ ὀργανισμοί, οἱ ὅποιοι θὰ ἀναλάβουν τὴν ἐπένδυσιν χωρὶς νὰ ἔχουν καθαρῶς δημόσιον χαρακτῆρα, δύναται νὰ παρορμῶνται ἀπὸ τὴν κρατικὴν ἐνίσχυσιν, ὡς ἐξ ἐπιχορηγήσεως τοῦ κράτους ἢ ἐκ κρατικῆς ἐγγυήσεως. Προσεπαθῆσμεν νὰ ἀποδώσωμεν τὴν σκέψιν τοῦ συγγραφέως καὶ τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τοῦ διὰ

τῆς φορολογίας σχηματισμοῦ κεφαλαίων ἐπενδύσεως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Εἶναι βέβαιον ὅμως, ὅτι ἄνευ τῆς ἐξωτερικῆς βοήθειας δὲν εἶναι δυνατόν μόνον διὰ τῆς φορολογίας νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις τῶν ὑπαναπτύκτων οικονομιῶν.

Ἡ ἄποψις αὕτη ἔχει σχέσιν μὲ τὰς τρεῖς ἐπομένους μελέτας τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως, αἵτινες παρέχουν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ἰδίως διὰ τὰς καθυστερημένας ὡς ἡ Ἑλλάς οικονομικῶς οἰκονομίας.

Καὶ πρῶτον εἰς τὴν μελέτην — τὴν *δεκάτην* κατὰ σειράν — ὑπὸ τὸν τίτλον «*Σκέψεις ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς δημοσίας ἐπενδύσεως καὶ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως*» (σελ. 305-331), ὁ Glanco Della Porta ἐξετάζει ἀρχικῶς τὴν θεωρίαν τοῦ Rosenstein-Rodan κατὰ τὴν ὁποίαν, ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις, ἀπαιτεῖται *minimum* ποσὸν κεφαλαίου ἐπενδεδυμένον εἰς δημοσία ἔργα (ὁδοὺς, σιδηροδρόμους, ἠλεκτρικοὺς σταθμοὺς κ.ο.κ.). Τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἐπενδύσεων αὐτῶν εἶναι τὸ ἀδιαιρέτον, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἐκλογὴ μεταξὺ ἐκείνων ἢ ἐκείνης τῆς ἐπενδύσεως, ἀλλὰ μεταξὺ ὄλων ἢ οὐδεμιᾶς ἐπενδύσεως τοῦ χαρακτῆρος τούτου. Ὁ σ. φρονεῖ, ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Rosenstein-Rodan ἐμφανίζει ἀσθενῆ σημεῖα τόσον ἀπὸ ἀπόψεως θεωρητικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως. Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἐξετάζει τὴν θεωρίαν τοῦ Buquet, ὁ ὁποῖος προτείνει ὅπως ὡς κριτήριον ἐκλογῆς μεταξὺ διαφόρων ἐπενδύσεων ληφθῇ ἡ ἔννοια τῆς συνολικῆς ὠφελείας, ἡ ὁποία καθορίζεται ὡς συνάρτησις τῆς ροῆς τῆς ἐλαχίστης πραγματικῆς καταναλώσεως. Ἀκολουθῶν ὁ σ. ἐξετάζει τὴν θεωρίαν τοῦ Papi, καθ' ἣν τὸ κριτήριον ἐκλογῆς μεταξὺ διαφόρων ἐπενδύσεων πρέπει νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς ἱκανότητος τῆς ἐπενδύσεως νὰ δημιουργήσῃ ἐξωτερικὰς οἰκονομίας, αἱ ὁποῖαι θὰ αὐξήσουν τὸ εἰσόδημα τῶν ἐπιχειρήσεων παραλλήλως πρὸς τὴν αὐξῆσιν τῆς παραγωγῆς καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν φαινόμενα πληθωριστικά.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἐξετάζει τὰς ἐπενδύσεις διὰ τῶν ὁποίων εἰσάγονται τεχνικαὶ βελτιώσεις. Ὁ σ. τὰς διακρίνει εἰς βελτιώσεις οὐδετέρας, εἰς ἐκείνας ποὺ περιορίζουν τὸ ποσοστὸν συμμετοχῆς τῆς ἐργασίας εἰς τὸ κοινωνικὸν προϊόν καὶ εἰς ἐκείνας ποὺ περιορίζουν τὸ ποσοστὸν συμμετοχῆς τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κεφαλαίου ἐπίσης εἰς τὸ κοινωνικὸν προϊόν. Ἀνάλογον διάκρισιν ἔκαμε ὁ J. R. Hicks (*The theory of wages*, London 1932, σ. 121-30) καὶ ἡ Joan Robinson (*Essays in the theory of employment*, London 1937 σελ. 132-36).

Ἐὰν αἱ βελτιώσεις ἀνήκουσιν εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων ποὺ περιορίζουν τὸ ποσοστὸν συμμετοχῆς τῆς ἐργασίας, ἐὰν ἐπὶ πλέον δὲν ὑπάρχῃ εἰς τὴν οἰκίαν χώραν μηχανισμὸς ἀναδιανομῆς τοῦ εἰσοδήματος (π. χ. σύστημα προοδευτικῆς φορολογίας), αἱ ὡς ἄνω βελτιώσεις ἐπιδρῶν δυσμενῶς ἐπὶ τοῦ ἐργατικοῦ εἰσοδήματος καὶ τῆς καταναλώσεως. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἡ ἀπλή ἐπένδυσις ὀρισμένου κεφαλαίου εἰς δημοσία ἔργα (κατὰ τὴν πρότασιν Rosenstein-Rodan) δὲν παροτρύνει τὴν ἐπένδυσιν ἰδιωτικῶν κεφαλαίων εἰς ἐπιχειρήσεις παραγωγῆς καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, ἐφ' ὅσον ἐπὶ τῆς καταναλώσεως ἔχουν ἤδη ἐπιδράσει δυσμενῶς αἱ τεχνικαὶ βελτιώσεις. Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖον ἐπὶ πλέον, ἵνα παροτρυνθῇ ἡ ἐπένδυσις ἰδιωτικῶν κεφαλαίων, νὰ ἐξασφαλισθῇ ζήτησις καταναλωτικῶν ἀγαθῶν, ἀνάλογος πρὸς τὴν αὐξῆσιν τοῦ πληθυσμοῦ (πρότασις Buquet καὶ Papi).

Συνεχίζων ὁ σ. γράφει ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῆς βελτιώσεως ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ εἴδους τῆς βελτιώσεως. Πράγματι, ἡ δημοσία ἐπένδους δύναται νὰ εἶναι α) **οὐδετέρα**, ἐὰν προκαλῆ παραγωγὴν ἀγαθῶν τοιαύτην, ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἀπλῶς ἢ ἀπόσβεσις τῶν ἐπενδεδυμένων ποσῶν, β) **ἀρνητικὴ**, ἐὰν προκαλῆ παραγωγὴν ἀγαθῶν τοιαύτην, ὥστε νὰ μὴ καθίσταται δυνατὴ ἢ ἀνωτέρω ἀπόσβεσις, γ) **θετικὴ**, ἐὰν προκαλῆ παραγωγὴν ἀγαθῶν τοιαύτην, ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἢ ὑπερκάλυψις τῆς ἀνωτέρω ἀποσβέσεως.

Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν μελέτην αὐτοῦ ἐν σελίδι 321 βασίζει τὴν διάκρισιν τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν ἀπὸ τοὺς ἀνεπτυγμένους χώρους ἀναλόγως τοῦ ὕψους τοῦ εἰσοδήματος, ὡς ἄλλωστε ἀναγράφεται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Γάλλου καθηγητοῦ Emile James ὑπὸ τὸν τίτλον *Histoire de la pensée économique*, Paris 1955. Χρήσιμα ἐπίσης διαγράμματα καθιστοῦν σαφεστέραν τὴν ἀξιόλογον ταύτην μελέτην τοῦ συγγραφέως.

Προφανὲς εἶναι τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τῆς ἐνδεκάτης μελέτης τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «**Ὁψεις τοῦ χειρισμοῦ τῶν Δημοσίων Οἰκονομικῶν εἰς οἰκονομικῶς καθυστερημένην χώραν**» (σελ. 335-371), ὁ Valerio Salan παρατηρεῖ*, ὅτι εἰς οἰκονομικῶς καθυστερημένην χώραν ὁ χειρισμὸς τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν κατευθύνεται ἀπὸ ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι εἶναι ριζικῶς διάφοροι ἐκείνων εἰς τὰς ὁποίας στηρίζονται ἀφ' ἑνὸς ἢ «οὐδετέρα δημοσία οἰκονομικὴ» καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ «ἀντικυκλικὴ» καὶ ἡ «οἰκονομικὴ ἀνακατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος».

Εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας ἡ δημοσιονομικὴ δρᾶσις παρουσιάζει τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, ὅτι εἶναι «ἐνεργὸς καὶ ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς διαρθρώσεως τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος διὰ τῆς ἐπιταχύνσεως τοῦ ρυθμοῦ ἀναπτύξεως αὐτοῦ, χρησιμοποιουμένου πρὸς τοῦτο τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀποταμιεύσεως—ἐπενδύσεως—εἰσοδήματος. Τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει ἡ δημοσία οἰκονομικὴ εἰς τὰς χώρας αὐτὰς εἶναι: 1) ἡ διαρθρωτικὴ καὶ ὀργανικὴ μεταβολὴ τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, θεωρουμένου ἀνεπαρκοῦς ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς προόδου καὶ 2) ἡ ἐπιτάχυνσις τοῦ ρυθμοῦ τοῦ σχηματισμοῦ τεχνικοῦ κεφαλαίου.

Ἐξ ἄλλου τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει ἡ καθυστερημένη οἰκονομία προκειμένης τῆς ἀναπτύξεώς της εἶναι: α) ἡ ἐπιτάχυνσις τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως τοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος β) ἡ διατήρησις τῆς σταθερότητος τῶν τιμῶν καὶ τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Ὡς πρὸς τὰς χρησιμοποιοιμένας μεθόδους πρὸς ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων τούτων, ὁ συγγραφεὺς περιορίζεται εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ δημοσιονομικοῦ παράγοντος.

Ὁ σ. διακρίνει τρεῖς κατηγορίας ἀντιδράσεων τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ δημοσιονομικοῦ παράγοντος, ἧτοι α) τὴν **θετικὴν**, κατὰ τὴν

1) Σχετικῶς μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐννοίας βλέπε ἀνωτέρω εἰς σελίδα 4 (Paris). Βλέπε ὁμοίως Le sous—developpement et ses problèmes, Rapport introductif au Congrès des Economistes de la langue française Matou 1952 ὑπὸ J. Leduc σελ. 141. Ἡ ἔκθεσις αὕτη ἀπέτελεσε καὶ θέμα εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Institut International de finances publiques.

ὅποιαν ὁ ἰδιωτικὸς τομεὺς παρασύρεται ἀπὸ τὴν δημοσιονομικὴν δρᾶσιν καὶ ἐνισχύει τὴν ἀποτελεσματικότητά του, 2) τὴν *ἀρνητικὴν* κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ ἰδιωτικὸς τομεὺς ἀντιδρᾷ ἀρνητικῶς, ὀφείλει δὲ ἡ δημοσιονομικὴ δρᾶσις νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν ἀντίδρασιν αὐτῶν, 3) τὴν *οὐδετέραν*, κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ ἀντίδρασις τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέως εἶναι τελείως σύμφωνος πρὸς τὴν δημοσιονομικὴν δρᾶσιν.

Ὁ χειρισμὸς τῆς δημοσίας οἰκονομίας ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ρυθμοῦ ἀναπτύξεως τοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος. Συνεπῶς τείνει εἰς τὴν μεταφορὰν παραγωγικῶν πόρων ἀπὸ τοὺς κλάδους παραγωγῆς καταναλωτικῶν ἀγαθῶν εἰς τοὺς κλάδους παραγωγῆς κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν. Μολονότι τινὲς ὑποστηρίζουν τὴν ἀνάγκην πληθωρισμοῦ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, σκοπιμότερα εἶναι κατὰ τὸν σ. ἡ σταθερότης τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν, συνοδευομένη ὑπὸ μεταβαλλομένης διαρθρώσεως τῶν τιμῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διευκολυνθῇ ἡ ἐπιδιωκομένη ἀνακατανομὴ τῶν παραγωγικῶν πόρων.

Ἐὰν ἐπιθυμῶμεν ὅπως ἡ αὔξησις τοῦ εἰσοδήματος πραγματοποιηθῇ μὲ σταθερὰς τιμὰς καὶ πλήρη ἀπασχόλησιν τῶν παραγωγικῶν πόρων, εἶναι ἀνάγκη ὅπως ὁ ρυθμὸς ἀναπτύξεως τῆς παραγωγῆς εἶναι ἴσος μὲ τὸν ρυθμὸν ἀναπτύξεως τῆς ζήτησεως. Ὁ σ. ἀναλύει μὲ μαθηματικούς τύπους πῶς ἐπιτυγχάνεται ἡ παράλληλος αὕτη αὔξησις, ἐν συνεχείᾳ δὲ γράφει ὅτι ἡ ἀνάλυσις αὕτη γίνεται εἰς συνολικὰς ποσότητας καὶ ἀναφέρεται εἰς τὴν «πραγματικὴν» (κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν νομισματικὴν) ὄψιν τοῦ χειρισμοῦ τῆς δημοσίας οἰκονομίας. Πλὴν αὐτῶν ὅμως πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὰ προβλήματα τὰ ὅποια εἶναι συνδεδεμένα μὲ τὰς μεταβολὰς καὶ διαρθρώσεις τοῦ συστήματος τῶν τιμῶν. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐξαρτῶνται ἐκ δύο παραγόντων, ἦτοι :

α') Ἐκ τῆς κατανομῆς τῶν φορολογικῶν βαρῶν, β) ἐκ τοῦ εἴδους καὶ τῆς ποσότητος τῶν παραγωγικῶν πόρων, τοὺς ὁποίους ἀφήρησε τὸ κράτος ἀπὸ τὸν ἰδιωτικὸν τομέα καὶ ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῶν ἐκ μέρους τοῦ κράτους.

Ἴνα εἶναι ἀποτελεσματικὴ ἡ ἐπέμβασις τοῦ κράτους, εἶναι ἀνάγκη ὅπως ἡ μεταβαλλομένη διάρθρωσις τοῦ συστήματος τῶν τιμῶν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς μεταβολὰς τῆς παραγωγῆς.

Ὁ ἀνωτέρω ἀναπτυσσόμενος χειρισμὸς τῆς δημοσίας οἰκονομίας εἶναι διάφορος πρὸς τὸν χειρισμὸν κατὰ τὴν Κεϋνσιανὴν ἄποψιν. Κατὰ τὴν τελευταίαν αὕτην ἄποψιν τὸ πρόβλημα συνίσταται εἰς τὴν ἐκ νέου ἐξισορρόπησιν τῆς ζήτησεως.

Ἡ Κεϋνσιανὴ θεωρία εἶναι θεωρία τῆς ζήτησεως. Εἰς τὴν περὶπτωσιν τῶν καθυστερημένων χωρῶν ὁ χειρισμὸς τῆς δημοσίας οἰκονομίας ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν μὲ τὰς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς. Προξενεῖ μετατόπισιν τῶν παραγωγικῶν πόρων καὶ μεταβάλλει οὐχὶ μόνον τὴν παροῦσαν, ἀλλὰ καὶ τὴν μελλοντικὴν ἰσορροπίαν τῆς ἀγορᾶς, ἦτοι ἐκείνην τὴν ὅποιαν θὰ ἐπετύγχανε ἡ ἀγορᾶ, ἂν δὲν ἐσημειούντο κυκλικαὶ διακυμάνσεις.

Εἰς τὴν πρακτικὴν του ἐφαρμογὴν ὁ χειρισμὸς τῆς δημοσίας οἰκονομίας παρουσιάζει προβλήματα ἀκόμη περισσότερον πολύπλοκα.

Οἱ ὑφιστάμενοι εἰς ἐκάστην χώραν θεσμοί, αἱ ἐπικρατοῦσαι συνθήκαι ἀγορᾶς εἰς ὥρισμένην χρονικὴν περίοδον, ἡ ψυχολογία τῶν φορολογουμένων, ὁ βαθμὸς συγκεντρώσεως τῶν εἰσοδημάτων, ἡ συγκεκριμένη διάρθρωσις τοῦ φο-

ρολογικῷ συστήματος, αἱ ἀλληλεπιδράσεις μεταξύ ἀγορᾶς, ὅπου ἀσκεῖται ἡ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐπίδρασις τοῦ κράτους καὶ τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς, πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν περιορισμούς εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς δημοσίας οἰκονομίας κατὰ τὸν ἀνωτέρω ὑποδεικνυόμενον τρόπον. Ἐξ ἄλλου τὰ ἀνωτέρω στηρίζονται εἰς τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι τὸ οἰκονομικὸν σύστημα εἶναι κλειστόν. Ἄν ἡ προϋπόθεσις αὕτη ἀρθῆ, πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ ἀλληλεπιδράσεις μεταξύ δημοσιονομικῆς πολιτικῆς καὶ ἰσοζυγίου τῶν πληρωμῶν. Ὁ συγγραφεὺς τονίζει ἐπίσης τὴν σημειουμένην εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας δυσκαμψίαν τῶν φορολογικῶν συστημάτων, ἡ ὁποία δὲν εἶναι γεγονός κυρίως οἰκονομικόν, ἀλλὰ κυρίως πρόβλημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τοὺς θεσμούς.

Ἐπίσης ὁ σ. ἐξετάζει συντόμως τὰς κυριώτερας κατηγορίας φόρων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀποδόσεως αὐτῶν ἐν περιπτώσει χειρισμοῦ τῆς δημοσίας οἰκονομίας πρὸς οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν καθυστερημένων χωρῶν. Τέλος, ὁ σ. φρονεῖ, ὅτι ὁ χειρισμὸς τῆς δημοσίας οἰκονομίας πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν δὲν εἶναι νοητός, ἂν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ κατάλληλον νομισματικὴν καὶ πιστωτικὴν πολιτικὴν.

Περαιῶν ὁ συγγραφεὺς καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι :

1) Εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῆ ἡ «πραγματικὴ» ἄποψις (κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν νομισματικὴν) τῆς συγκεντρώσεως καὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν πόρων ἐκ μέρους τοῦ κράτους.

2) Εἶναι ἀνάγκη νὰ διατηρηθῆ ἡ ἰσορροπία τοῦ συστήματος ἐντὸς ὁριζόμενων ὁρίων.

3) Εἶναι ἀνάγκη αἱ μεταβολαὶ τῆς διαρθρώσεως τοῦ συστήματος τῶν τιπῶν νὰ εἶναι σύμφωνοι πρὸς τοὺς σκοποὺς πρὸς τοὺς ὁποίους ἀποβλέπει ὁ χειρισμὸς τῆς δημοσίας οἰκονομίας.

4) Εἶναι ἀνάγκη ὅπως ὀλοκληρωθῆ ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ διὰ τῆς δασμολογικῆς πολιτικῆς, ὡς καὶ τῆς νομισματικῆς καὶ τῆς πιστωτικῆς πολιτικῆς.

Αἱ ἀπόψεις τοῦ συγγραφῆ εἶχον τὸ πλεονέκτημα, ὅτι οὗτος χειρίζεται τὸ θέμα τοῦτο—πολὺ ὀρθῶς καθ' ἡμᾶς—λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὸ ὅλον σύστημα τῆς οἰκονομίας τῶν ὀλιγότερον προηγμένων κρατῶν.

Σχετίζεται στενότερον ἡ μελέτη αὕτη μὲ τὴν δωδεκάτην μελέτην τῆς ὑπὸ κρῖσιν ἐκδόσεως, ἣτις ἐπίσης ἔχει ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Οἰκονομικαὶ ἀπόψεις τῆς φορολογίας εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας*» (σελ. 375—402), ὁ Γιουάννι Γερα παρατηρεῖ, ὅτι ὅλαι αἱ ἐκθέσεις, αἱ ὁποῖαι συνετάγησαν ἐκ μέρους τῶν διεθνῶν ὀργανώσεων ἐν σχέσει πρὸς τὴν χρηματοδότησιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, ἐπιμένουν ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς χρηματοδοτήσεως διὰ πόρων προερχομένων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν χωρῶν τούτων. Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖα ἡ ἐξεύρεσις τοιούτων πόρων διὰ τῆς φορολογίας, ἀλλὰ καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐπιδράσεων τῆς φορολογίας αὐτῆς ἐπὶ τῆς οἰκονομίας τῶν καθυστερημένων χωρῶν, πρὸς περιορισμὸν τῆς πιθανότητος σοβαρῶν πλανῶν ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς φορολογικῆς πολιτικῆς.

Ἄφου παρατηρεῖ, ὅτι δὲν εἶναι κατάλληλοι οἱ αὐτοὶ φόροι κατὰ τὴν διάρκειαν ὄλων τῶν σταδίων, τὰ ὁποῖα ἡ καθυστερημένη χώρα διέρχεται ἔως

δου φθάση εἰς ὑψηλὸν ἐπίπεδον ἀναπτύξεως, ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων φόρων ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας τῆς χώρας ταύτης.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀμέσους φόρους, ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ, ὅτι εἰς μίαν χώραν εἰς τὴν ὅποian ἡ διοικητικὴ μηχανὴ δὲν λειτουργεῖ ἱκανοποιητικῶς, ἡ προσφυγὴ εἰς τοὺς ἀμέσους φόρους δὲν εἶναι ἀποτελεσματικὴ. Ἐν τούτοις οἱ ἄμεσοι φόροι δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν πλήρως, διὰ λόγους ἀναφερομένους εἰς τὸν προϋπολογισμὸν καὶ διὰ λόγους κοινωνικοὺς καὶ μὴ φορολογικοὺς. Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς, ἐφ' ὅσον τὸ εἰσόδημα προσδιορίζει τὸ ὕψος τῆς ἀποταμιεύσεως, κατὰ τὸν σ. εἶναι ἐπικίνδυνον νὰ φορολογηθοῦν τὰ μεγάλα εἰσοδήματα, ὅταν τὸ ἀποταμιευτικὸν κεφάλαιον εἶναι σπάνιον. Εἰς μίαν χώραν, ἐν τούτοις, ἡ ὅποια εὐρίσκεται εἰς προκεχωρημένον σημεῖον ἀναπτύξεως θὰ ἔπρεπε νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ γενικὸς φόρος καὶ ὁ προοδευτικὸς φόρος μεταβιβάζονται δυσχερέστερον ἀπὸ τὸν εἰδικὸν φόρον καὶ τὸν ἀναλογικὸν φόρον. Ὁ σ. ἐξετάζει τὴν ἐπίδρασιν τῶν φόρων τούτων ἐπὶ τῆς οἰκονομίας τῶν ἐν ἔξελξει εὐρίσκομένων χωρῶν. Ἐπίσης ὁ σ. ἐξετάζει τὴν ἐπίπτωσιν τῶν φόρων ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος καὶ ἐπὶ τῶν κερδῶν.

Εἰδικῶς ὅσον ἀφορᾷ τὴν προοδευτικὴν φορολογίαν, ὁ σ. φρονεῖ, ὅτι αὕτη ἀρμόζει εἰς οἰκονομικῶς ἀνεπτυγμένας χώρας, ὅπου γεννῶνται προβλήματα δικαιότερας διανομῆς τοῦ εἰσοδήματος. Εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας ὅμως ἡ προοδευτικὴ φορολογία δὲν φαίνεται οὔτε ἐπωφελής, οὔτε ἴσως δυνατή. Πράγματι ἀποθαρρύνει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν νέων ἐπιχειρήσεων καὶ ἀκόμη μακροχρονίως μεταβιβάζεται πολὺ εὐκολώτερον ἀπὸ ἓνα ἀναλογικὸν φόρον.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἐμμέσους φόρους, ὁ σ. φρονεῖ, ὅτι εἰς τὰς καθυστερημένας οἰκονομικῶς χώρας οἱ κάτοικοι εἶναι εἰθισμένοι εἰς χαμηλὸν βιοτικὸν ἐπίπεδον, τείνουν ὅμως νὰ χρησιμοποιήσουν πᾶν συμπληρωματικὸν εἰσόδημα εἰς τὴν κατανάλωσιν εἰδῶν ἐπιβλαβῶν διὰ τὴν ὑγείαν καὶ μικρᾶς κοινωνικῆς χρησιμότητος (καπνός, ποτὰ οἶνοπνευματώδη, δημόσια θεάματα, στοιχήματα κ.ο.κ.) Εἶναι ὅθεν σκόπιμον νὰ φορολογηθοῦν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον τὰ ἀνωτέρω ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίαι διὰ τοὺς κάτωθι λόγους: α) οἱ φόροι καταναλώσεως δὲν ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς ροπῆς πρὸς ἐργασίαν καὶ ἀποταμίευσιν τόσον δυσμενῶς ὅσον οἱ ἄμεσοι φόροι, β) οἱ φόροι καταναλώσεως εἶναι κατάλληλοι πρὸς καταπολέμησιν τοῦ πληθωρισμοῦ, ὁ ὁποῖος σημεῖοῦται εἰς ἀναπτυσσομένας χώρας συνεπεῖα μεγαλυτέρων τοῦ συνήθους ἐπενδύσεων, γ) ἐνῶ οἱ ἄμεσοι ἀναλογικοὶ φόροι—γενικῶς δὲ καὶ οἱ προοδευτικοὶ—ἐπιβαρύνουν τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς, οἱ φόροι καταναλώσεως μὴ ἀπαραιτήτων διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ ἀνθρώπου εἰδῶν μεταβιβάζονται ἐπὶ τῆς παραγωγῆς εἰς βαθμὸν πολὺ περιορισμένον, δ) οἱ φόροι καταναλώσεως δύνανται νὰ περιορισθοῦν εἰς εἶδη, τὰ ὅποια δὲν ἀγοράζει τὸ κράτος, ε) διὰ τῆς φορολογίας εἰδῶν, ὅπως τὸ οἶνόνπνευμα, ὁ καπνός, τὰ δημόσια θεάματα κ.ο.κ. ἡ ἀναψυχὴ γίνεται περισσότερον δαπανηρά, δίδεται δὲ οὕτω κίνητρον πρὸς περισσοτέραν ἐργασίαν, στ) οἱ ἄμεσοι φόροι δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδικωμένου σκοποῦ μὲ μεγαλυτέραν εὐκολίαν ἀπὸ τοὺς ἀμέσους φόρους.

Ὁ σ. καταλήγει ἐν τέλει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν

τῆς διαδικασίας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τὸ φορολογικὸν σύστημα πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῆται οὐκ ἰσχυρῶς πρὸς συγκέντρωσιν πόρων, ἀλλὰ ἀκόμη α) ἵνα καταπολεμηθοῦν πληθωρικαὶ πιέσεις, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, β) ἵνα ἀποφευχθοῦν φαινόμενα ἀντιπληθωρισμοῦ, διὰ τῆς ἐγκαίρου μειώσεως τῆς φορολογίας, γ) ἵνα περιορισθοῦν ἢ μὴ ἀναγκαῖα κατανάλωσις καὶ ἐπένδυσις, δ) ἵνα εὐνοηθῆ ἢ προβλεφθεῖσα μετακίνησις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ πόρων, ε) ἵνα εὐνοηθῆ ἢ προβλεπομένη οἰκονομικὴ δραστηριότης, ἐνδεχομένως διὰ πολιτικῆς ἐπιχορηγήσεως, στ) ἵνα βελτιωθῆ ἢ κατανομη τοῦ εἰσοδήματος καὶ ζ) ἵνα ὑποβοηθηθῆ ἢ νὰ καταστῆ δυσχερεστέρα (ἀναλόγως τῶν περιπτώσεων) ἢ ἐπίπτωσις τοῦ φόρου. Γενικῶς ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ διὰ τῆς διαμορφώσεως καὶ διατηρήσεως ἐκείνων τῶν ὄρων τῆς οἰκονομικῆς σταθερότητος, οἱ ὅποιοι ἐνισχύουν τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ τῆς εἰσοδοῦς ξένων κεφαλαίων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐξ ἄλλου ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ πρέπει νὰ ἐνθαρρύνῃ τὰς ἐρεῦνας πρὸς ἐλάττωσιν τοῦ κόστους παραγωγῆς. Ὁ σ. ὑποστηρίζει ἐπίσης, ὅτι θὰ ἦτο σκοπιμότερον ἢ φορολογικὴ πολιτικὴ νὰ στηριχθῆ ἀρχικῶς ἐπὶ τῶν ἐμμέσων φόρων, νὰ αὐξάνουν δὲ οἱ ἄμεσοι φόροι, ἐν ᾧ μέτρῳ βελτιοῦνται τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα. Ἡ διάκρισις μεταξὺ δαπανῶν μὴ παραγωγικῶν, παραγωγικῶν καὶ διανομῆς δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὀδηγὸς διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν φόρων. Ἐξ ἄλλου τὸ κράτος πρέπει πάντοτε νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι, ἐνῶ μέχρι ὠρισμένου σημείου ἡ δημοσία δαπάνη προϋποθέτει ὠρισμένην δραστηριότητα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, πέραν τοῦ σημείου τούτου ἡ δημοσία δαπάνη δύναται νὰ ἀναπτυχθῆ μόνον εἰς βάρος τῆς δραστηριότητος ταύτης. Τέλος ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπίπτωσιν τοῦ φόρου, ὁ σ. παρατηρεῖ, ὅτι συμφώνως πρὸς τὰ διδάγματα τῆς πείρας οὐδεὶς ἐπιχειρηματίας ὑφίσταται τὰ βάρη σημαντικῶν αὐξήσεων τοῦ φόρου χωρὶς νὰ ἀντιδράσῃ, εἴτε διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς τιμῆς τοῦ προϊόντος, εἴτε διὰ τῆς χειροτερεύσεως τῆς ποιότητος αὐτοῦ κ.ο.κ. Ἐδώσαμεν εἰς γενικωτάτας γραμμάς τὰς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐφαρμοστέαν φορολογικὴν πολιτικὴν. Αἱ ἰδέαι τοῦ σ. εἶναι πυκναὶ καὶ ἀξίαι πάσης προσοχῆς, χωρὶς βεβαίως νὰ εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ, ὅτι συμφωνοῦμεν πλήρως μὲ αὐτάς.

Ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ *δεκάτη τρίτη* μελέτη τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Πιστωτικὴ πολιτικὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας ὑπὸ ἀνάπτυξιν*» (σελ. 405—416), ὁ Agostino Salvi ὑποστηρίζει ἐν πρώτοις, ὅτι ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς πιστωτικῆς πολιτικῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ νομισματικοῦ παράγοντος, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν διατήρησιν ἐνὸς νομίσματος, τοῦ ὁποῦλου ἡ ἀγοραστικὴ δύναμις νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν σταθερωτέρα. Ἡ σταθερότης τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως τοῦ νομίσματος εἶναι τοσοῦτον μάλλον δυσκολώτερον νὰ διατηρηθῆ εἰς τὰς καθυστερημένας οἰκονομικῶς χώρας, καθ' ὅσον αἱ Τράπεζαι, ἵνα πραγματοποιήσουν περισσότερα κέρδη, τείνουν νὰ παράσχουν πιστώσεις περισσοτέρας ἀπὸ ὅσας ἐπιτρέπουν εἰς αὐτάς αἱ περιορισμέναι εἰς αὐτάς καταθέσεις, προϊόν τῆς ἰσχυρῆς ἀποταμιεύσεως εἰς τὰς καθυστερημένας οἰκονομικῶς χώρας. Ὁ σ. ἀκολούθως τονίζει τὰ προβλήματα τῆς διανομῆς τῶν πιστώσεων, τὸσον ἀπὸ ποσοτικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ ποιοτικῆς ἀπόψεως. Ἡ διανομὴ περιορί-

ζεται ποσοτικῶς εἴτε διὰ τῆς ὑποχρεώσεως τῶν τραπεζῶν, ὅπως καταθέσουν εἰς τὴν Ἐκδοτικὴν Τράπεζαν ποσοστὸν τῶν καταθέσεών των ἢ ὅπως ἐπενδύσουν τὸ ποσοστὸν αὐτὸ εἰς δημόσια χρεώγραφα κ.ο.κ. Ἡ διανομὴ ποιοτικῶς πραγματοποιεῖται διὰ τῆς ἰδρύσεως εἰδικῶν τραπεζικῶν ὀργανισμῶν πρὸς ἐνίσχυσιν ὠρισμένων κλάδων τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας.

Εἰς τὰς καθυστερημένας οἰκονομικῶς χώρας αἱ Τράπεζαι, λόγῳ τοῦ περιορισμένου ποσοῦ τῶν παρ' αὐταῖς καταθέσεων, συναντοῦν εὐκόλως τὰ ὄρια ἐντὸς τῶν ὁποίων δύνανται νὰ κινοῦνται, μολοντί ἡ ζήτησις πιστώσεων εἶναι ἀκόμη σημαντικὴ. Τότε αἱ κυβερνήσεις ἐπεμβαίνουν παρέχουσαι πιστώσεις διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν καταθέσεων π.χ. παρὰ τῷ Ταχ. Ταμειυτηρίῳ. Ἀλλὰ καὶ αἱ καταθέσεις αὗται δὲν εἶναι σημαντικά. Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει ἡ αὔξουσα καὶ πολύπλοκος ἀλληλεξάρτησις τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων ἀπαιτεῖ συνεχῶς μεγαλυτέραν ἐπέμβασιν τοῦ κράτους πρὸς πραγματοποίησιν μεγάλων ἔργων, τὰ ὅποια ἀπαιτοῦν χρηματοδότησιν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν χρηματοδότησιν ἄλλων ἐργασιῶν. Τὸ κράτος δύνανται νὰ ἐγγυηθῇ τὰς πιστώσεις τῶν Τραπεζῶν, νὰ ἐπιβάλλῃ βαρεῖς φόρους εἰς τὰ εἶδη πολυτελείας καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ οὕτω τὸν σχηματισμὸν ἀποταμιεύσεως, νὰ ἀπαλλάξῃ ἐκ τοῦ οἰκείου φόρου τοὺς κατόχους ὁμολογιῶν, ἐκδοθεισῶν ὑπὸ τῶν εἰδικῶν τραπεζικῶν ἰδρυμάτων, νὰ ἰδρῦσῃ δημοσίας Τραπεζὰς κ.ο.κ.

Ὁ σ. ἀκολούθως ἀπορρίπτει τὴν ἀποψιν, ὅτι δύνανται νὰ ἰσχύσῃ καὶ εἰς τὰς καθυστερημένας οἰκονομικῶς χώρας ἡ Κεϋνσιανὴ θεωρία, καθ' ἣν ἡ ἀνεργία δύνανται νὰ ἀποφευχθῇ διὰ τῆς νομισματικῆς καὶ φορολογικῆς πολιτικῆς, τεινούσης νὰ αὐξήσῃ τὴν συνολικὴν ἐνεργὸν ζήτησιν. Εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας, ὡς γράφει ὁ σ. καὶ ὡς ἀλλαγῶν ἔχομεν ἀναπτύξει καὶ ἡμεῖς, ἡ ἀνεργία δύνανται νὰ περιορισθῇ μόνον κατόπιν βραδείας διαδικασίας ὀργανικῶν βελτιώσεων, τεχνικῆς προόδου καὶ ἐπεκτάσεως τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ὄπλισμοῦ τῶν χωρῶν τούτων.

Ἡ *δεκάτη τετάρτη* μελέτη τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως εἶναι ἀξία προσοχῆς καὶ πλουσία εἰς πορίσματα. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἐξωτερικὸν ἐμπόριον καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις*» (σελ. 419—471), ὁ Fausto Clementi προσπαθεῖ νὰ συνδυάσῃ τὰ προβλήματα τῶν θεωριῶν τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ σ. ἐξετάζει ἀρχικῶς τὴν ἐπίδρασιν τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως τοῦ ἔτους 1929 ἐπὶ τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου. Ἐν συνεχείᾳ παρατηρεῖ ὅτι, ἐνῶ πρὸ τοῦ ἔτους 1929 ἐπεκράτει ἡ κλασσικὴ ἀποψις, καθ' ἣν τὸ διεθνὲς ἐμπόριον ἠϋξανε τὸν συνολικὸν πλοῦτον ὄλων τῶν χωρῶν πού μετεῖχον εἰς αὐτό, μετὰ τὸ 1929 ἡ ἀποψις αὕτη παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς τὴν ἀντίθετον ἀποψιν τῆς πολιτικῆς τῆς αὐταρκειας, καθ' ἣν ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου ἀσκεῖ δυσμενῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος καὶ τῆς ἀπασχολήσεως. Εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ σ. ἐξετάζει τὰς θεωρίας τοῦ Kahn, τοῦ Warming, τοῦ Keynes, τῆς Robinson, τοῦ Harrod, τοῦ Machlup.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. διατυπώνει τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀπόψεις, ἐχούσας ὡς ἀκολούθως: Ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἰσορροπίας τῆς διεθνoῦς οἰκονομίας κατὰ τὴν δεκαετιαν 1930-40 ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς τὴν ὅποσαν ἦκο-

λούθησαν αἱ κυριώτεραι χῶραι ποῦ προσεβλήθησαν ἀπὸ τὴν κρίσιν, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐπιτύχουν τὴν μεγίστην ὠφέλειαν ἐκ τῶν ἐξαγωγῶν καὶ τὴν ἐλαχίστην ζημίαν ἐκ τῶν εἰσαγωγῶν. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ὅλαι σχεδὸν αἱ χῶραι ἠκολούθησαν τὴν πολιτικὴν αὐτὴν συγχρόνως, δὲν ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὰς νὰ ἐπιτύχουν τοῦ σκοποῦ των.

Μετὰ τὸν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον ἐτονίσθη ἡ ἀνάγκη ἐπιτεύξεως πλήρους ἀπασχολήσεως τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Οὕτω τίθεται τὸ πρόβλημα τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς διεθνοῦς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἰσορροπίας τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως. Ὁ συμβιβασμὸς αὐτὸς ἀπαιτεῖ, ὅπως ἀποφευχθῆ ἡ πιθανότης μιᾶς νέας παγκοσμίου οἰκονομικῆς κρίσεως. Ἡ πιθανότης αὕτη δύναιται νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον διὰ τῆς ἐφαρμογῆς εὐρέων καὶ ὀργανικῶν προγραμμάτων ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, ποῦ θὰ ἐπιτρέψουν εἰς τὰς ὠρίμους οἰκονομικῶς χῶρας νὰ ἐξαγάγουν ἀρχικῶς τὸ πλεονάζον κεφάλαιον, κατόπιν τὰ ἔτοιμα προϊόντα, ἔναντι προϊόντων καὶ ὑπηρεσιῶν καθαρῶς τοπικῆς σημασίας τῶν καθυστερημένων περιοχῶν, τὰ ὁποῖα δὲν ἀσκοῦν δυσμενῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀπασχολήσεως τῶν ὠρίμων χωρῶν. Ὅταν ὅμως ἀποφευχθῆ ἡ πιθανότης τῆς κρίσεως διὰ τὰς ὠρίμους χῶρας, αὐταὶ δύνανται νὰ ἀνοίξουν τὴν ἀγορὰν των εἰς τὰ προϊόντα τῶν καθυστερημένων χωρῶν. Τὸ αὐτὸ δύνανται νὰ πράξουν αἱ τελευταῖαι χῶραι, διότι αἱ ἐξαγωγαὶ των θὰ τοὺς παράσχουν ἀρκετὴν ἀγοραστικὴν δύναμιν, ἵνα πληρώσουν τὰς εἰσαγωγὰς των. Ἡ τοιαύτη ἐπανάληψις τῶν διεθνῶν σχέσεων δὲν ἀντιτίθεται, κατὰ τὸν σ., ἀλλὰ τοῦναντίον εὐνοεῖ τὴν ἐπιτεύξιν τῆς ἰσορροπίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν χωρῶν μὲ πλήρη ἀπασχόλησιν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Πράγματι εἰς μὲν τὰς καθυστερημένας χῶρας αἱ ἀφθονώτεραι ἐξαγωγαὶ προσφέρουν μεγαλυτέραν ἀγοραστικὴν δύναμιν, ἢ ὁποῖα ἐπιτρέπει εἰς αὐτὰς νὰ προμηθευθοῦν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν τοὺς παραγωγικοὺς πόρους, τῶν ὁποίων στεροῦνται καὶ τοὺς ὁποίους δὲν δύνανται νὰ παραγάγουν ἐπὶ τόπου, εἰς δὲ τὰς ὠρίμους οἰκονομικῶς χῶρας ἡ αὔξησις τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος τοῦ κεφαλαίου συνεπείᾳ τῆς ἐξαγωγῆς τμήματος αὐτοῦ ἐνισχύει τὰς ἐπενδύσεις, αἱ ὁποῖαι ὀδηγοῦν εἰς καλυτέραν ἀπασχόλησιν τῆς ἐργασίας.

Πρὸς τὸν σκοπὸν ὅμως ὅπως τὰ προγράμματα ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων περιοχῶν μὴ περιορισθοῦν μόνον εἰς τὴν ἐξυψώσιν τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς τῶν κατοικῶν ὠρισμένων περιοχῶν, ἀλλὰ συντελέσουν εἰς τὴν διευκόλυνσιν τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον δυσχερανθῆ μετὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἔτους 1929, πρέπει τὰ προγράμματα αὐτὰ νὰ πληροῦν ὠρισμένους ὅρους. Εἰδικώτερον δέον νὰ ἀποβλέπουν εἰς τὴν δημιουργίαν οἰκονομικῶν περιοχῶν, αἱ ὁποῖαι νὰ συμπληρῶνουν καὶ οὐχὶ νὰ ἀνταγωνίζονται ἀλλήλας.

Ἐντούτοις ὁ σ. τονίζει ὅτι ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν προγραμμάτων ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν εἶναι δυνατόν νὰ προκύψουν ἄμεσα ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐπιδεινώνουν τὴν ὑφισταμένην ἀνισορροπίαν τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας. Οὕτως εἰς τὰς προηγμένας χῶρας τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν δὲν τείνει πρὸς ἰσορροπῆσιν, ἀλλὰ τὸ ἐνεργητικὸν ὑπόλοιπον τείνει νὰ αὐξηθῆ, μέχρις ὅτου αἱ ἐξαγωγαὶ φθάσουν μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ ἀποτελέσουν ἐγγύησιν ἔναντι τοῦ κινδύνου τῆς κρίσεως. Ἐπίσης εἰς τὰς καθυστερημένας χῶρας τὸ

ισοζύγιον πληρωμῶν παραμένει παθητικόν. Ἡ παθητικότης του μάλιστα αὐξάνει μέχρις οὗτου ἀκόμη εἰς τὰς προηγμένας χώρας αἱ ἐξαγωγαὶ φθάσουν μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν ἐγγυήσιν ἔναντι τοῦ κινδύνου τῆς κρίσεως (κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτιθέμενα), νὰ δύνανται δὲ αἱ προηγμένα χωρὰ νὰ ἀνοίξουν τὰς πύλας των εἰς τὰ προϊόντα τῶν καθυστερημένων χωρῶν.

Πρὶν ἢ τὰ προγράμματα οικονομικῆς ἀναπτύξεως δυνηθῶν νὰ παραγάγουν πλήρως τὰ ἀποτελέσματά των ἐπὶ τῆς ἐξισορροπήσεως τῶν διεθνῶν οικονομικῶν σχέσεων, εἶναι ὀρθὸν νὰ ληφθῶν μέτρα βραχυχρόνια πρὸς ἀντιμετώπισιν μερικῶν προβλημάτων ὡς π.χ. εἶναι αἱ συμβάσεις ἀνταλλαγῆς ἐνδῶ, ἢ περισσοτέρων προϊόντων κ.ο.κ. μεταξὺ ὀρισμένων χωρῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν κατὰ τρόπον ἐλλειπῆ συνεπεῖα τῆς μέχρι τοῦδε ἀκολουθηθείσης πολιτικῆς ἀταρχειας.

Περαιῶν ὁ σ. παρατηρεῖ, ὅτι ἡ τύχη τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου εἶναι σήμερον ἀρρήκτως συνδεδεμένη μετὰ τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν καθυστερημένων χωρῶν καὶ τὴν δυνατότητα, τὴν ὁποῖαν προσφέρει εἰς τὰς ὀρίμους χώρας ὅπως αὐξήσουν τὰς ἐξαγωγὰς των καὶ δώσουν διέξοδον εἰς τὴν ὑπερκεχειλλούσαν δυναμικότητα παραγωγῆς των. Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις ἀποτελεῖ οὕτως ἀσφιλιστικὴν δικλείδα μιᾶς καταστάσεως τῆς διεθνοῦς οικονομίας, ἡ ὁποία ἀπώλεσε ἀπὸ ἐτῶν τὴν εὐλυγισίαν της καὶ τῆς ὁποίας ἡ προοπτικὴ ἦτο σκοτεινὴ, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως οικονομικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ ἄλλων ἀπόψεων. Συμφωνοῦντες μετὰ τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ὁ φόβος ὁ ὁποῖος ἐκφράζεται συνήθως εἰς τὰς ὀρίμους οικονομικῶς χώρας, ὅτι ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἐκβιομηχανίσις τῶν καθυστερημένων χωρῶν θὰ προκαλέσῃ ἀνεργίαν εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας, δὲν εἰσταθεῖ. Πράγματι αἱ καθυστερημένα χωρὰ, στερούμεναι κεφαλαίων, κατ' ἀνάγκην θὰ περιορισθῶν εἰς τὴν παραγωγὴν βιομηχανικῶν προϊόντων, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν τὴν χρησιμοποίησιν ἁπλῶν σχετικῶς μηχανικῶν μέσων καὶ σημαντικὸν ἀριθμὸν ἐργατικῶν χειρῶν. Ἀντιθέτως αἱ ὀρίμοι οικονομικῶς χωρὰ, διαθέτουσαι ἄφθονα κεφάλαια καὶ σχετικῶς ὀλίγας ἐργατικὰς χεῖρας, περιορίζονται καὶ θὰ περιορίζονται εἰς τὴν παραγωγὴν προϊόντων ἀπαιτούντων τὴν χρῆσιν πολὺ ἀνεπτυγμένου μηχανικοῦ ὀπλισμοῦ καὶ ὀλίγων ἐργατικῶν χειρῶν. Ἐκτὸς ἐὰν διὰ προσφόρου πολιτικῆς εὐνοήσουσιν τὴν εισροὴν εἰς αὐτὰς ἐργατικῶν χειρῶν, προσερχομένων ἐκ τῶν ὑπαναπτύκτων οικονομικῶν, ὅπου ἀφθονοῦν αἱ ἀδιάθετοι ἐργατικαὶ χεῖρες. Περιττὸν εἶναι νὰ τονίσωμεν τὴν ἰδιαιτέραν ἀξίαν τῆς ὑπὸ κρίσιν μελέτης καὶ τὰ πλοῦσια πορίσματα αὐτῆς.

Πρόδηλος εἶναι ἡ ἀξία ἐπίσης τῆς *δεκάτης πέμπτης* μελέτης τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως, ἣτις ὀφείλεται εἰς τὸν ὄργανισμὸν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας εἰς τὴν Μεσομυθρινὴν Ἰταλίαν, *Associazione per lo sviluppo dell'industria nel Mezzogiorno*, τιτλοφορούμενη «*Svimez*», ὅσον ἐπίσης καὶ τῆς *δεκάτης ἑκτῆς* μελέτης, γραφείσης ἀπὸ τὸν καθηγητὴν C. Arena. Αἱ δύο αὗται μελέται ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ν. Ἰταλίας, ἣτις ὁμως ὑπενθυμίζει συνθήκας οικονομίας, προσεγγιζούσας πρὸς τὰς συνθήκας τῆς Ἑλληνικῆς οικονομίας. Εἰς τοῦτο ἄλλωστε ὀφείλεται ἡ ἰδιαιτέρα διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀξία τῶν μελετῶν τούτων.

Καὶ ἡ μὲν προμνησθεῖσα *δεκάτη πέμπτη* μελέτη τῆς ὑπὸ κρίσιν περιφήμου ἐκδόσεως τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης ἔχει τὸν τίτλον «*Ὅργανον μακροχρόνιου προγραμματισμοῦ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας*». Εἰς τὴν μελέτην αὐτὴν (σελ. 475—495) χαράσσονται αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ἐξετελέσθη ὑπὸ τῆς Svinmez πρὸς τὸν σκοπὸν, ὅπως ἐφαρμοσθῆ ἡ ἀνάλυσις «εἰσροῶν—ἐκροῶν» εἰς τὸ μακροχρόνιον οικονομικὸν σχέδιον τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας. Ἐπίσης ἀναφέρονται ἐν συντομίᾳ τὰ τελευταῖα ἀποτελέσματα τῆς ἀναλύσεως αὐτῶν, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν αἱ μεταβολαὶ τῆς σταθερότητος τοῦ κεφαλαίου ἀσκοῦν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς οικονομικῆς ζωῆς. Ἡ μελέτη αὕτη παρέχει ἐξαιρετικὸν τόσον θεωρητικόν, ὅσον καὶ πρακτικὸν ἐνδιαφέρον καὶ ἐπιβάλλεται νὰ τύχη ἰδίως προσοχῆς ἀπὸ τοὺς ὑπευθύνους παρ' ἡμῖν πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν προγραμμάτων ἀνασυγκροτήσεως.

Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν *δεκάτην ἕκτην* μελέτην τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐκδόσεως, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἡ μεσημβρινὴ Ἰταλία, καθυστερημένη οικονομικῶς περιοχή*» (σελ. 499—528), ὁ διαπρεπὴς καθηγητῆς τῆς Δημοσίας Οἰκονομικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ρώμης Celestino Arepa τονίζει, ὅτι ἡ μεσημβρινὴ Ἰταλία ἔχει ἰδίαν θέσιν μετοξὺ τῶν καθυστερημένων οικονομικῶς χωρῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀποτελεῖ τμῆμα χώρας διηρημένης εἰς δύο ζώνας: α) μίαν ζώνην εἰς τὴν ὁποίαν ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις ἔφθασεν εἰς τὸ τελευταῖον βιομηχανικὸν στάδιον τῆς (ἡ Β. Ἰταλία), δυναμένη ἐν τούτοις ἀκόμη νὰ συνεχισθῆ καὶ β) μίαν καθυστερημένην (ἡ Ν. Ἰταλία), εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἀνάπτυξις ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς πρώτης ζώνης. Ὅταν δύο ζῶναι διαφορετικῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως συνυπάρχουν ἐντὸς τῆς αὐτῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη πραγματικὴ ἐνότης οὔτε νὰ ἀναπτυχθῆ πλήρως τὸ σύνολον.

Ἡ καθυστέρησις τῆς Ν. Ἰταλίας ὀφείλεται εἰς τοὺς ἐξῆς παράγοντας: α) φυσικούς, ὅπως αἱ συνθήκαι τοῦ ἐδάφους, τοῦ κλίματος καὶ τῶν ὑδάτων, β) ἱστορικούς, ὡς τὸ φορολογικὸν σύστημα ἠνάνησεν εἰς τὸ παρελθὸν τοὺς κατοίκους τοῦ Βορρᾶ, ἡ δασμολογικὴ πολιτικὴ συνετέλεσεν εἰς τὴν πρόδοον τῆς βιομηχανίας τοῦ Βορρᾶ καὶ καταστροφὴν τῆς γεωργίας τοῦ Νότου.

Ἦδη σημειοῦται εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν δυσσαμονία μεταξὺ πληθυσμοῦ καὶ παραγωγικῶν πόρων. Εἰδικώτερον σημειοῦται σημαντικὴ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς διαθέσιμους φυσικούς πόρους καὶ τὸ κεφάλαιον. Συνέπεια τούτου ἦτο ἡ μικρὰ παραγωγικότης, τὸ χαμηλὸν εἰσόδημα καὶ ἡ μικρὰ ἀποταμίευσις.

Ὁ σ. ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζει τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν καὶ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἔσχε ἐπὶ τῆς διαρθρώσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ μετανάστευσις. Ἐξ ἄλλου ὁ σ. παρατηρεῖ, ὅτι, ὅπως εἶναι φυσικὸν νὰ ἀναμένεται ἐκ τῆς διαφορᾶς εἰς τὸν βαθμὸν ἀναπτύξεως εἰς τὴν Βόρειον καὶ τὴν Νότιον Ἰταλίαν, ἡ ἀναλογία μεταξὺ ἐργαζομένου καὶ συνολικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι μικροτέρα εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν. Τέλος ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ ἐργαζομένου πληθυσμοῦ (53 ο|ο) ἀπορροφᾷ ἡ γεωργία. Σημασίαν ἔχει ἐπίσης ἡ ποιότης τοῦ ἐργαζομένου πλη-

θυσμού. Ἡ στάθμη τῆς γενικῆς καὶ τεχνικῆς μορφώσεως τῶν κατοίκων τῆς Ν. Ἰταλίας εἶναι χαμηλή. Ἐπικρατοῦν ἐπίσης εἰς αὐτὴν οἱ ἀνείδικετοι ἐργάται.

Οἱ λόγοι τοῦ χαμηλοῦ εἰσοδήματος τῆς Ν. Ἰταλίας εἶναι, ὅτι ἐπικρατεῖ εἰς αὐτὴν ἡ καθυστερημένη γεωργία, ἡ βιομηχανία εἶναι πρωτόγονος. Καὶ ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία εἶναι προικισμένα με μικρὸν κεφαλαιουχικὸν ὄπλι- σμόν, τοῦτο δὲ συντελεῖ εἰς τὴν μικρὰν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Ἐξ ἄλλου τὸ φυσικὸν περιβάλλον εἶναι δυσμενὲς διὰ τὴν γεωργίαν, ἡ κτηνοτροφία εἶναι ἀνεπαρκῆς. Ἀνεπαρκῆς ἐπίσης εἶναι ἡ χρῆσις τῶν χημικῶν λιπασμάτων, ἡ γεωργικὴ μόρφωσις πλημμελής, αἱ μέθοδοι καλλιέργειας πρωτόγονοι, τὸ κα- θεστὸς τῆς ἰδιοκτησίας μὴ ἱκανοποιητικόν, διότι ἐπικρατεῖ εἰς αὐτὴν ἡ μεγάλη καλλιέργεια. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ἡ βιομηχανία ἀναπτύσσεται με βρα- δὺν ρυθμόν, τὸ δὲ ἐμπόριον διεξάγεται ἀπὸ ἀπείρους μικρὰς ἐπιχειρήσεις, κατὰ τὸ πλεῖστον παρασιτικῶς. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπασχόλησιν ὁ σ. παρατηρεῖ, ὅτι προσφορὰ καὶ ζήτησις ἐργασίας ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν ἀνωτέρω δημογραφι- κῶν, κοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλοῦνται εἰς τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Ἡ παραγωγικότης εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν εἶναι χαμηλή, σημαντικὴ δὲ διὰ τοῦτο εἶναι ἡ ἀφανὴς καὶ ἡ φανερὰ ἀνεργία. Ἡ ἀπορρόφησης ἐνὸς αὐξανομένου ποσοστοῦ τοῦ ἐργαζομένου πληθυσμοῦ δύ- νεται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον με τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς περιοχῆς ταύτης.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἐργασίας τοῦ ὁ σ. ἐξετάζει τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἐπιτευχθῇ ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις. Αὕτη θὰ γίνῃ α) διὰ τῆς δημιουργίας καλυτέρου περιβάλλοντος κοινωνικῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπιτευ- χθῇ διὰ τῆς βελτιώσεως τῶν συγκοινωνιῶν, τῆς παραγωγῆς ἠλεκτρικοῦ ρεῦ- ματος, τῆς ἀνοικοδομήσεως κατοικιῶν, τῆς ἐκτελέσεως δημοσίων ἔργων, β) διὰ τῆς βελτιώσεως τοῦ ἐδάφους, τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τῆς παραγω- γικότητος εἰς τὴν γεωργίαν, ἡ ὁποία θὰ καταστῇ δυνατὴ διὰ τῆς κατασκευῆς ὑδραυλικῶν καὶ ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων, τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως, γ) διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῶν βιομηχανικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων, εἰδικώ- τερον τῶν ἀσχολουμένων με τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν γεωργικῶν προϊόντων.

Τὸ πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως εἶναι πρόβλημα ἐπενδύσεως, οὐχὶ μόνον εἰς ὕλικά, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ ἀγαθὰ (τεχνικὴν καὶ γενικὴν μόρφω- σιν, καλὴν διοίκησιν κ.ο.κ.) Σημειωτέον, ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν συνίσταται τό- σον εἰς τὴν αὔξησιν τῶν ἐπενδύσεων, ὅσον εἰς τὴν ἐπιλογὴν αὐτῶν. Εἶναι ἀνάγκη, παρατηρεῖ ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς Ατена, νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς ἀξιοποιήσεως τῆς γεωργίας. Αἱ ἐπενδύσεις εἰς τὴν γεωργίαν εἶναι ἀρχι- κῶς περισσότερον ἀποδοτικαί.

Ἡ βελτιώσις τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἡ αὔξησις τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς ἀποτελοῦν τὴν προϋπόθεσιν τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως. Μόνη δὲ ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξις δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς οὐσιαστικὴν ἀπορρόφη- σιν τῶν ἀνέργων ἐργατικῶν χειρῶν. Ἐξ ἄλλου ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξις εἶναι με τὴν σειρὰν τῆς προϋπόθεσις τῆς γεωργικῆς ἀναπτύξεως. Ὅθεν ἡ ἀξιοποίη- σις τῆς γεωργικῆς γῆς δὲν ἀποτελεῖ διαδικασίαν ἀσχετον πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας. Ἀμφότεραι εἶναι συμπληρωματικαὶ ἐνέργειαι. Ἡ βιομηχα- νικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὴν γεωργικὴν τοιαύ-

την και οὐχι νὰ τὴν ὑποκαταστήσῃ. Μεταξὺ των ὑπάρχουν σχέσεις ἀλληλοσυμπληρώσεως και ἀλληλεξαρτήσεως. Εἶναι ὄθεν ἀναγκαῖα ἡ ἰσορροπημένη ἀνάπτυξις τῶν τριῶν παραγωγικῶν κλάδων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον χρηματοδοτήσεως τῶν ἐπενδύσεων ὁ συγγραφεὺς γράφει, ὅτι τὰ κεφάλαια δύνανται νὰ προέρχωνται ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ και ἐκ διεθνῶν ὀργανισμῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ χρηματοδότησις και γενικώτερον ἡ προσπάθεια εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι ἀναγκαῖα διὰ νὰ καταστή δυνατὸν νὰ γίνῃ προσφυγὴ εἰς τὸ ξένον κεφάλαιον.

Ὁ σ. ἐξετάζει ἀκολουθῶς τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας συναντᾷ ὁ σχηματισμὸς κεφαλαίου εἰς τὰς καθυστερημένας χώρας, συνεπείᾳ τοῦ μικροῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος και τῆς σχετικῆς μεγάλης ἀποταμιεύσεως ὑπὸ μορφὴν ἀποθησαυρίσεως. Τέλος ὁ σ. ἐξετάζει τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὅποιον τὸ κράτος δύνανται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν χρηματοδότησιν τῶν ἐπενδύσεων. Διακρίνει τρεῖς μεθόδους: α) τὴν αὔξησιν τῆς φορολογίας, β) τὴν σύναψιν ἐσωτερικῶν δανείων, γ) τὴν αὔξησιν τοῦ κυκλοφοροῦντος νομίσματος (ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς πληθωρισμόν). Ἐξετάζει τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας εἶναι δυνατὴ ἡ προσφυγὴ εἰς ἐκάστην μέθοδον και τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν. Οἰαδήποτε μέθοδος και ἂν χρησιμοποιηθῇ, θὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀνισοσκελίαν τοῦ ἰσοζυγίου τῶν ἐξωτερικῶν πληρωμῶν, λόγῳ τῆς στροφῆς τοῦ τμήματος τῆς ἠῤῥημένης ἀγοραστικῆς δυνάμεως εἰς χεῖρας τῶν ἐργαζομένων πρὸς ξένα ἀγαθά. Ὁ σ. καταλήγει εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ προσπάθεια οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τελεσφορήσῃ χωρὶς τὴν ἐξωτερικὴν βοήθειαν.

Αἱ ὀρθαὶ παρατηρήσεις και τὰ πλούσια εἰς ἰδέας πορίσματα τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ Arena ἔχουν ἰδιαιτέραν ἀξίαν διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι ἡ οἰκονομία αὐτῆς ἐμφανίζει παρόμοια προβλήματα. Διὰ τοῦτο ἰδιαιτέρως συνιστῶμεν τὴν ὑπὸ κρίσιν μελέτην αὐτοῦ. Πράγματι ἡ περιοχὴ τῶν Ἀθηνῶν ὑπερέχει αἰσθητῶς εἰς οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν ἀπὸ τὰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος και θέτει οὕτως περίπου ἀνάλογα προβλήματα, ὡς ἐν Ἰταλίᾳ, πρὸς ἀντιμετώπισιν.

Εἰς τὴν τελευταίαν *δεκάτην ἐβδόμη* μελέτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Αἱ Διεθνεῖς Ὄργανώσεις και τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως*» (σελ. 529—567), ὁ σ. αὐτῆς Giovanni Maria di Simone γράφει, ὅτι ἡ σύγχρονος κοινωνία ἔχει ἀποκτήσει συνείδησιν τῆς σχέσεως μεταξὺ διεθνῶς συνεργασίας και οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀπόψεως εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν και τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν πολιτικὴν των περιλαμβάνεται ἤδη τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Χάρις εἰς τοὺς ὀργανισμοὺς αὐτοὺς τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔχει καθορισθῆ, μελετηθῆ ὡς πρὸς τὴν φύσιν του, τὰ χαρακτηριστικά του και τὴν ἔντασίν του. Ἐπίσης τὸ πρόβλημα ἔχει ἀντιμετωπισθῆ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἐπενδύσεως κεφαλαίων και τῆς τεχνικῆς βοήθειας. Ἀποτέλεσμα κυρίως τῶν προσπαθειῶν τῶν ὀργανώσεων αὐτῶν εἶναι αἱ ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι ἐπικρατοῦν σήμερον ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, γνώρισμα τοῦ ὁποίου εἶναι καθ' ἡμᾶς, ἡ συνειδητὴ πρὸς ταύτην μέριμνα τῶν Κυβερνήσεων και διεθνῶν ὀργανισμῶν ἐν σχέσει μετὰ τὰς ἐφαρμοζομένας κατὰ τὸ παρελθὸν μεθόδους οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν τῶν ὀργανώσεων αὐτῶν καὶ τῶν Κυβερνήσεων εἶναι τὰ καταστρωθέντα προγράμματα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τινῶν ἐξ αὐτῶν. Ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ κριθῆ τὸ ἔργον τῶν ὀργανώσεων αὐτῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ γίνη σύνθεσις τῶν σκοπῶν καὶ πραγματοποιήσεων.

Ἐπὶ πλεόν, τὸ ἔργον τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ κριθῆ οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τοῦδε ὑλικῶν ἐπιτευγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δυνάμεως πρὸς περαιτέρω δρᾶσιν, ἢ ὅποια (δύναμις) ἐδημιουργήθη ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιτευγμάτων. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἐν σελίδι 533 καὶ ἐπ. κατανομάζονται αἱ ἐν λόγῳ διεθνεῖς ὀργανώσεις, αἵτινες ἄλλωστε εἶναι καὶ γνωσταί, συσταθεῖσαι εἴτε πρὸ εἴτε μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον ἢ διαρκούντος τούτου.

Ἐδώσαμεν συνοπτικὴν ἰδέαν τῶν βαρυσημάντων συμβολῶν εἰς τὸ πρόβλημα καὶ τὰς μεθόδους οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, αἵτινες περιέχονται εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν νέαν ἔκδοσιν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. Βεβαίως οἱ ἀναγνώσται τῆς κριτικῆς θὰ ἀνέμενον ἀκόμη προτάσεις ἢ διατυπώσεις σχεδίων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Αἱ προτάσεις αὗται ὁμως δεόν νὰ ἀναζητηθῶσιν εἰς τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις καὶ τὰς ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τῶν διαφόρων θεμάτων, διὰ τῶν ὁποίων συνθέτουν τὰ γνωρίσματα καὶ τὰς μεθόδους τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Αἱ τοιαῦται κρίσεις καὶ διατυπούμεναι μέθοδοι οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἀφθινοῦν εἰς τὸ ὑπὸ κρίσιν ἔργον, ὅπερ ἀσφαλῶς δεόν νὰ προκαλέσῃ κίνησιν ἰδεῶν ἐπὶ τοῦ θέματος. Τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἔχει πολλὰ κοινὰ γνωρίσματα, ἰδίως εἰς τὰς οἰκονομίας, αἵτινες διαμορφοῦνται περὶ τὴν Μεσόγειον.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ἀκόμη, ὅτι αἱ οἰκονομίαι τῆς περιοχῆς αὐτῆς κατὰ τὸ παρελθὸν οὐχὶ ἅπαξ ἀπετέλεσαν οἰκονομικὴν ἐνότητα μὲ κέντρον εἴτε τὰς Ἀθήνας κατὰ τὴν κλασσικὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἢ ἀκόμη, κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν περίοδον, μὲ κέντρον τὴν Ἀλεξάνδρειαν, κυρίως δὲ κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν περίοδον καὶ δὴ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Pax Romana μὲ κέντρον τὴν Ρώμην. Ἡ οἰκονομικὴ αὕτη ἐνότης τῆς οἰκονομίας τῶν περὶ τὴν Μεσόγειον περιοχῶν δὲν ὑπῆρξε τι τὸ ἀπολύτως αὐθαίρετον. Ἔχει ἐρείσματα, τῶν ὁποίων ὁ προσδιορισμὸς ἐξέρχεται τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν ὀρίων τῆς παρουσίας κριτικῆς ἐκθέσεως. Οὐδὲ ὡς γνωστὸν δὲν ἤσκησε εὐνοϊκὰς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν. Νὰ ἀποπειραθῶμεν λοιπὸν τὴν διατύπωσιν προτάσεως ἀποβλεπούσης εἰς τὴν στενοτέραν συνεργασίαν τῶν οἰκονομῶν τῶν χωρῶν τούτων, ὁδηγοῦσαν πρὸς μίαν μορφήν οἰκονομικῆς ἐνότητος τῶν οἰκονομῶν αὐτῶν (λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν νέων ἐξελίξεων καὶ ὄρων τῆς οἰκονομίας των) καὶ ἱκανὴν νὰ ἀσκήσῃ γενικωτέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν;